

**Волинський національний університет
імені Лесі Українки
Факультет психології
Кафедра педагогічної та вікової психології**

Дарія Гошовська, Ярослав Гошовський

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ:

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Луцьк 2025

УДК УДК 159.922.6(072)

ББК 88.374

Г75

Дарія Гошовська, Ярослав Гошовський. «Вікова психологія»: методичні рекомендації до практичних занять (рекомендовано до друку Вченою радою протокол №2 від 15 жовтня 2025р.). Луцьк, 2025. 87с.

Рецензенти:

Журавльова О.В. - доктор психологічних наук, професор кафедри загальної і клінічної психології

«Вікова психологія»: методичні рекомендації до практичних занять охоплюють ключові теоретичні положення курсу, завдання для опрацювання основних понять, запитання для самоконтролю, а також систему тестових і практичних вправ, спрямованих на глибоке осмислення та критичний аналіз проблематики вікового розвитку.

Методичні матеріали адресовані здобувачам спеціальностей *«Психологія»* та *«Практична психологія»* факультету психології, проте можуть становити інтерес і для практикуючих психологів, науковців та фахівців, які досліджують закономірності становлення та розвитку особистості на різних етапах онтогенезу.

© *Гошовський Я.О., Гошовська Д. Т., 2025*

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	4
Практичне заняття №1. Вікова психологія як практична галузь знань.....	6
Практичне заняття №2. Історія становлення вікової психології.....	11
Практичне заняття №3. Особливості психологічного обстеження осіб різного віку.....	15
Практичне заняття №4. Онтогенез психіки людини: основні поняття.....	19
Практичне заняття № 5,6. Вікова періодизація життєвого шляху людини.....	24
Практичне заняття №7. Психофізіологічний розвиток дитини у пренатальному періоді та в періоді новонародженого.....	28
Практичне заняття №8. Психологія немовляти.....	32
Практичне заняття №9. Психологія раннього дитинства.....	36
Практичне заняття №10. Психологія дошкільника (пізнього дитинства) (3–6 років).....	39
Практичне заняття №11. Психологія молодшого школяра (6–10 років).....	46
Практичне заняття №12. Психологія підлітка (10–15 років).....	48
Практичне заняття №14. Психологія ранньої дорослості (21–40 років)..	54
Практичне заняття №15. Психологія середньої дорослості (40–60 років).....	58
Практичне заняття №16. Психологія пізньої дорослості (понад 59 років).....	61
Тематика рефератів.....	66
Додатки	
Програма вивчення дітей, які вступають до першого класу загальноосвітньої школи.....	68
Індивідуальні завдання для студентів.....	79

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Головною метою методичних рекомендацій з ОК «Вікова психологія» є формування у здобувачів вищої освіти цілісного й системного уявлення про закономірності вікової мінливості психіки людини впродовж онтогенезу, у взаємозв'язку з процесами філогенезу, історіогенезу та соціогенезу. Засвоєння цих положень сприяє поглибленому розумінню принципів, механізмів та детермінант розвитку особистості як багатовимірного біосоціального феномена.

До основних завдань належать:

- оволодіння фундаментальними категоріями та поняттями вікової психології (вікова мінливість, онтогенез, філогенез, соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, психічні новоутворення, сензитивні періоди, нормативні вікові кризи, зона актуального та найближчого розвитку);
- осмислення психофізіологічних, когнітивних, сенсорно-перцептивних, емоційно-вольових та конативних характеристик особистості на кожному етапі індивідуального розвитку;
- формування здатності інтерпретувати психологічні феномени з позицій комплексного підходу, що інтегрує біологічні, психологічні та соціокультурні чинники розвитку.

Матеріали укладені відповідно до логіки навчальної програми та зорієнтовані на поєднання теоретичних знань із практичними формами діяльності здобувачів. До них входять тлумачення основних психологічних понять і категорій; виконання контрольних і тестових завдань; аналіз та розв'язання проблемних ситуацій; виконання творчих вправ, спрямованих на розвиток рефлексивного й професійного мислення.

Система питань для самоконтролю забезпечує міждисциплінарні зв'язки, стимулює пізнавальну активність та сприяє виробленню навичок простежування закономірностей вікової динаміки. Виконання

завдань розвиває вміння аргументовано пояснювати психологічні явища, інтерпретувати їх у контексті різних етапів життєвого шляху людини, а також обґрунтовувати вибір методів виховання й навчання з урахуванням вікових особливостей особистості.

Передбачені творчі та проблемні завдання покликані стимулювати професійне мислення здобувачів, формувати здатність застосовувати здобуті знання для аналізу як фундаментальних проблем вікової психології, так і прикладних завдань, що виникають у сфері виховання, навчання та психологічного супроводу особистості впродовж усього життєвого шляху.

Практичне заняття №1

Вікова психологія як практична галузь знань

Мета заняття: сформувати у здобувачів освіти наукове уявлення про предмет, завдання та практичне значення вікової психології, розкрити її місце у системі психологічних наук, а також окреслити шляхи застосування отриманих знань у професійній діяльності.

План

1. Предмет, об'єкт та завдання вікової психології.
2. Місце вікової психології у структурі сучасного психологічного знання. Побудуйте схему взаємозв'язку вікової психології з іншими галузями психології.
3. Специфіка об'єкта та предмета вікової психології
4. Науково-практичне значення вікової психології для педагогіки, медицини, соціальної роботи та психологічного консультування.
5. Закономірності психічного розвитку особистості у різні вікові періоди та їх прикладне значення.
6. Принципи та завдання вікової психології

Основні поняття: *вікова психологія, онтогенез, вікові особливості, вікові періоди, психічний розвиток, соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, психологічне новоутворення, криза розвитку, вікова норма, індивідуальні відмінності*

Практичні завдання

1. Аналіз ситуацій. Здобувачі освіти отримують короткі ситуації (дитина 3 років не хоче відвідувати дитсадок; підліток 13 років конфліктує з батьками; здобувач освіти 1 курсу має труднощі з адаптацією).
2. Завдання: визначити, які вікові психологічні закономірності проявляються; які можливі підходи до вирішення проблеми.

1. Вправа «Лінія життя». Здобувачі у групах малюють схематичну «лінію життя людини», позначаючи основні вікові періоди та провідні психологічні новоутворення.

2. Обговорення: чому важливо знати закономірності кожного періоду. Міні-рольова гра. Здобувачі в парах: один грає роль психолога, інший – клієнта (дитина, підліток, батько).

1. Завдання: показати, як врахування вікових особливостей допомагає налагодити контакт.

Коллективне формулювання висновку: «Вікова психологія – це наука, яка...».

Рефлексія: кожен студент завершує фразу: «Сьогодні на занятті я зрозумів(ла), що...».

Творчі завдання

1. «Психологічний портрет вікової групи». Здобувачі отримують завдання створити узагальнений портрет певного вікового етапу (дошкільний, молодший шкільний, підлітковий, юнацький тощо). У портреті потрібно відобразити:

- провідну діяльність;
- особливості пізнавальної сфери;
- емоційно-вольову сферу;
- характерні труднощі та кризи розвитку.

Форма подання: відеопрезентація або есе.

2. «Щоденник дитини». Здобувачі освіти уявляють себе дитиною певного віку й протягом одного дня описують свої думки, переживання та взаємодії з дорослими. Це завдання допомагає зрозуміти внутрішній світ дитини зсередини.

3. «Вікова метафора». Придумати метафору або символ для різних вікових періодів (наприклад: дошкільник – «дослідник-казкар», підліток – «мандрівник на перехресті»). Пояснити вибір метафори та обґрунтувати її психологічним змістом.

4. «Аналіз художнього образу». Обрати літературний твір, мультфільм чи фільм, де представлений персонаж певного віку. Проаналізувати його поведінку, мотиви та переживання через призму вікової психології.

5. «Карта розвитку». Побудувати «карту» або схему, яка відображає ключові зміни в когнітивній, емоційній та соціальній сферах упродовж життя людини.

6. «Малюнок віку». Створити малюнок або колаж, що символізує один із вікових періодів, і презентувати його з коротким психологічним коментарем.

7. «Вікова казка». Написати коротку казку або оповідання, де головний герой проходить через труднощі, характерні для певного вікового етапу (наприклад, адаптація першокласника до школи, підліткове самоствердження).

Тестові завдання

1. Об'єктом вікової психології є вивчення:

1. Вікових особливостей становлення Я-концепції людини
2. Походження та становлення психічних функцій людини
3. Вікової мінливості психічних явищ людини
4. Психічних особливостей та закономірностей конкретного вікового періоду людини
5. Хронології онтогенезу

2. Вікова психологія зародилась у:

1. Античні часи
2. XVII ст.
3. XVIII ст.
4. XIX ст.
5. XX ст.

3. Біогенетичний закон стверджує, що:

1. Онтогенез є скороченим повтором філогенезу
2. Філогенез є скороченим повтором онтогенезу
3. Онтогенез є історичним повтором філогенезу

4. Філогенез є історичним повтором онтогенезу

5. Онтогенез і філогенез є взаємопов'язані

4. Метод поздовжніх зрізів полягає у:

1. Зіставленні психічних явищ в одних й тих самих групах досліджуваних на різних стадіях їхнього індивідуального розвитку протягом тривалого часу

2. Зіставленні психічних явищ в досліджуваних, які належать до декількох вікових груп

3. Зіставленні психічних явищ в одних й тих самих групах досліджуваних на одних і тих самих стадіях їхнього індивідуального розвитку протягом тривалого часу

4. Зіставленні психічних явищ в різних групах досліджуваних на різних стадіях їхнього індивідуального розвитку протягом тривалого часу

5. Зіставленні психічних явищ, отриманих в один й той самий проміжок часу в різних групах досліджуваних

5. Онтогенез – це:

1. Зародження нових родів та видів організмів

2. Виникнення та історичного розвитку різних родів та видів організмів

3. Безповоротних змін в живому організмі

4. Індивідуального розвитку організму з моменту зародження до смерті

5. Удосконалення внутрішніх можливостей організму

6. Конфлікт між працелюбством і почуттям власної неповноцінності виникає на наступній стадії психосоціального розвитку (за Е. Еріксоном):

1. Генітальна

1. Латентна

2. Підлітково-юнацька

3. Молодості

4. Дорослості

Питання для самоконтролю

1. Що є предметом вивчення вікової психології? Які основні групи соціально-психологічних явищ вона вивчає?
2. Які основні завдання стоять перед сучасною віковою психологією?
3. Які основні принципи наукового вивчення вікового розвитку дитини?
4. Що зумовлює розвиток і перспективи вікової психології?
5. Які основні розділи вікової психології?
6. Які Ви знаєте перші форми психологічних теорій вікового розвитку?
7. Що таке метод наукового дослідження у віковій психології?
8. Чи завжди використання методів дослідження у віковій психології повинно ґрунтуватися на визначених принципах?
9. Чи можна за допомогою методу тесту досліджувати психологічні закономірності вікового розвитку дитини?
10. Сформулюйте основні вимоги до проведення методу бесіди та анкетування, яких необхідно дотримуватися дослідникові, щоб забезпечити об'єктивність і надійність результатів дослідження?

Список рекомендованих джерел

1. Бех, І. Д. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ: Академія, 2020. 312 с.
2. Бочелюк, В. Й., Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
3. Варій, М. Й. Вікова психологія: навчальний посібник. Львів: Новий світ-2000, 2020. 256 с.
4. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.

Практичне заняття №2

Історія становлення вікової психології

Мета заняття: ознайомити здобувачів з історичними передумовами виникнення вікової психології як самостійної науки, розкрити внесок вітчизняних та зарубіжних учених у розвиток уявлень про психічний розвиток людини, сприяти розвитку науково-історичного мислення та здатності до порівняльного аналізу.

План

1. Історичні витоки вікової психології. Античний період: погляди на природу психіки Геракліта, Платона, Арістотеля. Ідеї вікової мінливості психіки у працях чеських (Я. А. Коменський), французьких (Ж.-Ж. Руссо, К. А. Гельвецій), англійських (Дж. Локк), німецьких (Тідеман) українських вчених XVII – XVIII ст.
2. Спостереження-щоденники за психічним розвитком дитини та їх роль у становленні вікової психології (Т. Деман, В. Пресер)
3. Роль дитячої психології (педології) у становленні вікової психології як науки. Педологія та її вплив на формування вікової психології.
4. Найвидатніші зарубіжні вчені другої половини XX – початку XXI ст., які займались проблемами вікової психології (В. Штерн, Е. Еріксон, К. Гроса, Ш. Бюлер, З. Фройд, А. Біне, Ж. Піаже і ін.)
5. Найвидатніші вітчизняні вчені другої половини XX – початку XXI ст., які займались (-ються) проблемами вікової психології
6. Основні напрямки сучасних психологічних досліджень. Біогенетичні та соціогенетичні теорії.

Основні поняття: онтогенез, філогенез, розвиток, формування, дозрівання, становлення, психічний розвиток, біологічні фактори психічного розвитку, соціальні фактори психічного розвитку, рушійні сили психічного розвитку, нерівномірність психічного розвитку, циклічність психічного розвитку, сензитивні періоди розвитку,

соціальна ситуація розвитку, психічні новоутворення, провідна діяльність.

Практичні завдання

1. Створити схему «Етапи розвитку вікової психології», позначити ключові постаті та їхні основні ідеї.
2. Скласти таблицю «Підходи до періодизації психічного розвитку»:
  1. Піаже (стадії когнітивного розвитку).
  2. Фрейд (психосексуальні стадії).
  3. Еріксон (психосоціальні стадії).
  4. Виготський (соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність).
3. Творче завдання. Написати коротке есе (5–7 речень) на тему: *«Які ідеї класиків вікової психології зберегли актуальність у XXI столітті?»*

Тестові завдання

1. Хто з учених уперше ввів поняття «дитинство як особливий період життя»?

1. Ж.-Ж. Руссо
2. Дж. Локк
3. С. Холл
4. З. Фрейд

2. Характерною ідеєю Ж.-Ж. Руссо було:

1. Дитина народжується «чистим аркушем» (tabula rasa)
2. Психіка формується через соціальну діяльність
3. Розвиток дитини проходить природні стадії, не зруйновані вихованням
4. Основним фактором розвитку є конфлікт між біологічними інстинктами

3. Хто вважається засновником експериментальної психології і започаткував вивчення психічного розвитку дітей у лабораторних умовах?

1. Л. С. Виготський

2. В. Вундт
3. Ж. Піаже
4. Е. Еріксон

4. Який учений запропонував концепцію психосексуальних стадій розвитку особистості?

1. З. Фрейд
2. Ж. Піаже
3. Е. Еріксон
4. С. Холл

5. Центральним поняттям культурно-історичної концепції Л. С. Виготського є:

1. Соціальна ситуація розвитку
2. Психосексуальні стадії
3. Конкретні операції
4. Біологічна зрілість

6. Психолог, який уперше використав метод анкетування для вивчення психології підлітка, – це:

1. С. Холл
2. Ж. Піаже
3. А. Бандура
4. К. Роджерс

7. Хто з учених запропонував концепцію когнітивного розвитку дитини у вигляді стадій сенсомоторної, доопераційної, конкретних та формальних операцій?

1. Ж. Піаже
2. Е. Еріксон
3. Л. С. Виготський
4. З. Фрейд

8. Основним внеском С. Холла у вікову психологію є:

1. Перші систематичні дослідження підліткового віку
2. Теорія психосексуального розвитку
3. Концепція зони найближчого розвитку

4. Теорія когнітивних стадій

Питання для самоконтролю

1. Які основні історичні етапи становлення вікової психології ви можете виокремити?
2. Чим відрізняються концепції розвитку дитини у Ж.-Ж. Руссо та Дж. Локка?
3. У чому полягає значення робіт С. Холла для розвитку вікової психології?
4. Який внесок зробив Л. С. Виготський у становлення наукових уявлень про вікову психологію?
5. Як сучасні дослідження інтегрують ідеї класиків вікової психології?

Список рекомендованих джерел

5. Бочелюк, В. Й., Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
6. Вікова психологія. 6-те видання, перероблене, доповнене / Савчин М.В., Василенко Л.П. 2024. Оновлене видання з доповненнями, навчальний посібник
7. Вікова психологія: навчальний посібник / О.П. Сергеєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка. 2020.
8. Вікова психологія: *конспект лекцій* / укладачі: П. І. Сахно, Н. М. Теслик. Суми : Сумський державний університет, 2024. 190с.
9. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.
10. Максименко, С. Д. Психологія розвитку людини: віковий аспект. Київ: Видавничий дім «Слово», 2021. 336 с.
11. Мушинська, Н. М. Вікова психологія: сучасні тенденції дослідження. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2023. 248 с.
12. Пісоцький В. П., Горянська А.М. Теоретичні питання вікової психології : *навчальний посібник*. 2023. 232с.
<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi78/0058077.pdf>

Практичне заняття №3

Особливості психологічного обстеження осіб різного віку

Мета заняття: Ознайомити здобувачів із загальними принципами та методами психологічного обстеження представників різних вікових груп. Розкрити специфіку діагностичних процедур у дитячому, підлітковому, юнацькому, зрілому та похилому віці. Сформувати навички аналізу результатів психологічного обстеження з урахуванням вікових норм і відхилень.

План

1. Загальні принципи психологічного обстеження: етичні, методологічні, вікові обмеження.
2. Психологічна діагностика дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: спостереження, ігрові та проєктивні методики, особливості інтерпретації.
3. Діагностика підлітків та юнацтва: специфіка роботи з тестами, проєктивними методами, виявлення особливостей самосвідомості та міжособистісних відносин.
4. Діагностика дорослих: дослідження інтелектуальних, особистісних і мотиваційних характеристик, використання стандартизованих опитувальників.
5. Обстеження людей літнього віку: виявлення когнітивних змін, емоційних станів, соціальної адаптації, вікових криз.

Основні поняття: *психічний розвиток, соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, психологічне новоутворення, криза розвитку, вікова норма, індивідуальні відмінності, Практична вікова психологія, діагностика розвитку, корекційно-розвивальна робота*

Практичні завдання

1. Аналіз діагностичних методик. Здобувачі в групах отримують завдання описати методики (тест «Будинок-Дерево-Людина», Векслера, методика Дембо-Рубінштейн, MMPI, Mini-Mental State Examination).
2. Завдання: визначити, для якого віку доцільне застосування, які особливості інтерпретації, які обмеження.
2. Міні-рольова гра. Один здобувач виступає у ролі психолога, інший – умовного «клієнта» відповідного віку.
Завдання: продемонструвати, як будується контакт та пояснюється процедура діагностики.
1. Які труднощі виникають при роботі з різними віковими групами.
2. Формування узагальненого висновку: «Психологічне обстеження має базуватися на науково обґрунтованому підборі методів, що відповідають віковим особливостям досліджуваного».
3. Обов'язково переглянути:
<https://drive.google.com/drive/folders/1NW5M9Pq7JsK9PNDEVqhJpCnm-b-TYJ1oP>

Творчі завдання

1. Ситуація №1 (Юра, 6 років 2 місяці, не готовий до школи). Поясніть суть проблемної ситуації з урахуванням вікових особливостей. Назвіть головну причину неготовності Юри до школи.
Вкажіть можливі труднощі дитини у 1 класі. Висловіть власну позицію щодо шкільної адаптації. Стисло опишіть трактування даної проблеми у психологічній літературі.
2. Ситуація №2 (Хлопчик із заїканням, 6 років). Поясніть суть проблеми з урахуванням віку.
  1. Які додаткові дані потрібні для консультації?
  2. Що можна запропонувати дитині та родині?
  3. Складіть короткий психологічний портрет матері.
  4. Стисло подайте погляди психологічної літератури на проблему заїкання.

Тестові завдання

1. Констатація певних особливостей розвитку, на основі яких будуються практичні висновки, за Л. С. Виготським — це:

1. Типологічний діагноз
2. Етіологічний діагноз
3. Симптоматичний діагноз
4. Клінічний діагноз

2. Організаційний метод, який передбачає тривале вивчення одних і тих же досліджуваних для виявлення глибинних закономірностей психічного розвитку — це:

1. Порівняльний метод
2. Лонгітюдний метод
3. Комплексний метод
4. Близнюковий метод

3. Тип дітей за Ейнсвортом, який у незнайомих обставинах проявляє тривожність, прагне перебувати біля матері та бурхливо реагує на її відхід — це:

1. Надійний тип
2. Ненадійний тип
3. Амбівалентний тип
4. Деструктивний тип

4. Що досліджується за допомогою експериментальної процедури «Три гори»:

1. Самооцінка
2. Тривожність
3. Егоцентризм
4. Агресивність

5. Термін «габітуація» позначає:

1. Звикання до постійно діючого подразника
2. Звикання до постійно дійової величини звуку
3. Звикання до постійно діючого зорового подразника

4. Усі відповіді правильні

Питання для самоконтролю

1. Які ви знаєте принципи психологічного обстеження. Які є етичні, методологічні та вікові обмеження.
2. Які ви знаєте види спостереження. У чому перевага наукового спостереження.
3. У чому полягає специфіка роботи з тестами, проєктивними методами, виявлення особливостей самосвідомості та міжособистісних відносин.
4. Які є методики дослідження інтелектуальних, особистісних і мотиваційних характеристик

Список рекомендованих джерел

1. Бочелюк, В. Й., & Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
2. Вікова психологія: *навчальний посібник* / Савчин М.В., Василенко Л.П.. 2024.
3. Вікова психологія: *навчальний посібник* / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка. 2020.
4. Вікова психологія: *конспект лекцій* / укладачі: П. І. Сахно, Н. М. Теслик. Суми : Сумський державний університет, 2024. 190с.
5. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.
6. Кацавець Р. С. Психологія розвитку особистості: *навчальний посібник* / Р.С.Кацавець. Київ: Алерта, 2024. 152 с.

Практичне заняття №4

Тема. Онтогенез психіки людини: основні поняття

Мета заняття: ознайомити здобувачів з основними поняттями онтогенезу психіки: онтогенез, філогенез, соціогенез, психічні новоутворення, сензитивні періоди, провідна діяльність, сформувати

навички практичного застосування теоретичних знань для аналізу поведінки та розвитку людини.

План

1. Ключові питання онтогенезу психіки людини. Чинники психічного розвитку.
2. У чому полягають сильні та слабкі сторони теорій онтогенезу психіки людини, зокрема:
  - біологічні теорії: рекапітуляції (Е. Геккель, С. Холл), дозрівання (А. Гезелл), етологічна (К. Лоренц, К. Фріш);
  - біхевіоральні теорії: оперантного навчіння (Б. Скіннер), соціального навчіння (Дж. Роттер), соціально-когнітивна (А. Бандура);
  - когнітивні теорії: генетичної епістемології (Ж. Піаже), інформаційного підходу (Дж. Брунер), культурно-історичного розвитку психіки (Л. Виготський); генетичної психології (Г. Костюк, С. Максименко).
  - психоаналітичні теорії: психосексуальна (З. Фройд), психосоціальна (Е. Еріксон);
  - гуманістична теорія (А. Маслоу, К. Роджерс);
  - екологічна теорія (У. Бронфенбреннер).
3. Показники психічного розвитку людини.
4. Головні тенденції та закономірності онтогенезу психіки людини.
5. Сенситивні періоди розвитку психіки людини.
6. Поняття про вікові кризи. Розуміння критичних періодів розвитку у вітчизняній та зарубіжній психології.

Основні поняття: *онтогенез, філогенез, розвиток, формування, дозрівання, становлення, психічний розвиток, біологічні фактори психічного розвитку, соціальні фактори психічного розвитку, рушійні сили психічного розвитку, нерівномірність психічного розвитку, циклічність психічного розвитку, сензитивні періоди розвитку, соціальна ситуація розвитку, психічні новоутворення, провідна діяльність.*

Практичні завдання

1. Кожна група отримує картки із віковими періодами (дошкільний, молодший шкільний, підлітковий, юнацький, дорослий).

1.Завдання: визначити провідну діяльність, психічні новоутворення та сензитивні періоди для кожного віку.

2.Обговорення результатів у групі.

2. Практичне завдання «Ситуація з онтогенезу». Здобувачі освіти отримують опис поведінки дитини/підлітка/дорослого (наприклад, дитина дошкільного віку вчиться писати, підліток розвиває абстрактне мислення).

1.Потрібно визначити:

- Психічне новоутворення вікового періоду.
- Провідну діяльність.
- Сензитивний період розвитку.

3.Здобувачі освіти складають хронологічну карту свого психічного розвитку: зазначають ключові психічні новоутворення, провідну діяльність та сензитивні періоди у дитинстві, підлітковому та юнацькому віці. Потім обговорюють у малих групах спільні закономірності та відмінності.

4. Ілюстративне завдання «Моя психіка на різних етапах». Створити серію малюнків або схем, які показують розвиток психічних процесів (мислення, емоції, пам'ять, увага) на різних вікових етапах.

1.Пояснити, які психічні новоутворення та провідна діяльність відображені в кожному малюнку.

5. Ігрове завдання «Психічні новоутворення в дії». Створити невелику рольову гру: один студент грає дитину певного віку, інші — вихователя або вчителя.

1.Потрібно показати, як провідна діяльність та психічні новоутворення проявляються у поведінці (наприклад, дошкільник вчиться рахувати, підліток розвиває абстрактне мислення).

Творче завдання

1. Написати коротке есе на тему: «Як провідна діяльність і психічні новоутворення взаємодіють у розвитку особистості».

Тестові завдання:

1. Провідна діяльність має місце у такому віковому періоді:

1. 0-3

2. 0-7

3. 0-17

4. Від народження до смерті

2. Найбільш складним періодом в житті людини є:

1. 0-14

2. 18-60

3. 0-18

4. 0-40

3. Кому належить теорія центральним поняттям якої є очікування

1. Бандура А.

2. Роджерс К.

3. Роттер Дж.

4. Піаже Ж.

4. Онтогенез – це:

1. Зародження нових родів та видів організмів

2. Виникнення та історичного розвитку різних родів та видів організмів

3. Безповоротних змін в живому організмі

4. Індивідуального розвитку організму з моменту зародження до смерті

5. Удосконалення внутрішніх можливостей організму

5. Конфлікт між працелюбством і почуттям власної неповноцінності виникає на наступній стадії психосоціального розвитку (за Е. Еріксоном):

1. Шкільний вік

2. Підлітково-юнацька

3. Дитинство

4. Рання зрілість

Питання для самоконтролю:

1. Що таке онтогенез психіки та чим він відрізняється від філогенезу?
2. Які психічні новоутворення характерні для дошкільного віку?
3. У чому полягає роль провідної діяльності у формуванні психіки?
4. Що таке сензитивні періоди і чому вони важливі для розвитку?
5. Як соціогенез впливає на індивідуальний розвиток психіки?

Список рекомендованих джерел

1. Бочелюк, В. Й., Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
2. Варій, М. Й. Вікова психологія: *навчальний посібник*. Львів: Новий світ-2000, 2020. 256 с.
3. Вікова психологія. 6-те видання, перероблене, доповнене / Савчин М.В., Василенко Л.П. 2024.
4. Вікова психологія: *навчальний посібник* / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасека. 2020. Навчальний посібник для студентів, рекомендовано МОН України
5. Вікова психологія: конспект лекцій / укладачі: П. І. Сахно, Н. М. Теслик. Суми : Сумський державний університет, 2024. 190с.
6. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.

Практичне заняття № 5,6

Тема: Вікова періодизація життєвого шляху людини

Мета заняття: засвоїти основні наукові підходи до періодизації розвитку людини; сформулювати уявлення про критерії та закономірності вікового поділу; навчитися застосовувати знання про вікові етапи у практичній психологічній діяльності (діагностика, консультування, психокорекція); розвивати вміння критично аналізувати різні концепції вікової періодизації.

План

1. Поняття вікової періодизації у психології: сутність, функції та наукове значення.
2. Класичні підходи до періодизації розвитку (З. Фройд, Ж. Піаже, Л. Виготський, Е. Еріксон).
3. Сучасні концепції вікової періодизації (інтегративні, біопсихосоціальні моделі).
4. Стадії когнітивного розвитку (Ж. Піаже), психосексуального (З. Фройд), психосоціального (Е. Еріксон). Періодизація за зовнішніми та внутрішніми критеріями (Л. Хоффман та ін., Г. Крайг)
5. Критерії поділу життєвого шляху на вікові етапи: біологічні, когнітивні, соціальні та культурні чинники.
6. Прикладне значення вікової періодизації для практичної психології, освіти, медицини та соціальної роботи.

Основні поняття: *хронологічний вік, психологічний вік, криза розвитку, вікова норма, провідна діяльність, вікові новоутворення, соціальна ситуація розвитку, життєвий шлях, акселерація, ретардація*

Практичні завдання

1. Порівняти вікову періодизацію за Л. Виготським та Е. Еріксоном. Визначити спільні та відмінні риси.
2. Групова робота: скласти схему життєвого шляху людини із зазначенням основних кризових та сенситивних періодів.
3. Кейс-завдання: проаналізувати короткий опис життєвої ситуації дитини чи дорослого та визначити, до якого вікового періоду вона належить, які характерні психологічні особливості цього етапу.
4. Дискусія: чи можна говорити про універсальну вікову періодизацію для всіх культур та соціальних груп? Аргументувати позицію.

Творчі завдання

1. «Життєва лінія»

Намалюйте лінію життя людини, позначивши основні вікові періоди (за Л. Виготським, Д. Ельконіним, Е. Еріксоном чи іншими авторами). Додайте ключові досягнення, кризи та провідні види діяльності.

2. «Метаморфози віку»

Доберіть символи (тварини, явища природи, предмети мистецтва), які, на вашу думку, відображають кожен віковий період. Поясніть вибір.

3. «Життєва казка»

Створіть коротку казку або оповідання, у якому герой проходить кілька вікових етапів, а події казки відображають психологічні особливості кожного періоду.

4. «Психолог у часі»

Уявіть, що ви дитячий, шкільний, підлітковий або геронтопсихолог. Складіть план консультації з типовими проблемами для своєї вікової категорії клієнтів.

5. «Порівняльна таблиця»

Створіть порівняльну таблицю різних вікових періодизацій (Виготський, Ельконін, Еріксон, Бунєєв тощо). Підкресліть спільне й відмінне.

6. «Автобіографія в ключі психології розвитку»

Опишіть власне життя (або життя вигаданого персонажа) через призму вікових періодів: які події, кризи та досягнення відповідали кожному етапу.

7. «Плакат поколінь»

Створіть плакат чи інфографіку «Людина від народження до старості», у якому візуально відобразить зміни пізнавальної, емоційної й соціальної сфер упродовж життя.

8. Ситуація №1 (15-річний хлопець, боязкість і сором'язливість)

1. Поясніть проблему з урахуванням вікових особливостей.
2. Вкажіть можливі наслідки такого виховання.
3. На що має бути спрямована консультативна допомога?
4. Який спосіб подолання страхів доцільний?

5. Що пише психологічна література про проблему дитячих страхів?
9. Ситуація №2 (вчителька хімії, відчуття неадекватності)
1. Поясніть проблему з урахуванням віку.
2. Сформулюйте можливі гіпотези щодо причин труднощів.
3. Яку додаткову інформацію потрібно отримати?
4. На яку сферу психіки звернути увагу насамперед?
5. Що каже література про проблему заниженої самооцінки?
7. Ситуація №3 (Ігор, 20 років, криза)
1. Поясніть суть проблеми з урахуванням віку.
2. Дайте характеристику психологічного стану хлопця.
3. Вкажіть основні напрямки роботи з ним.
4. Які теми доцільно обговорювати під час консультації?
5. Що пише література про кризи юнацького віку?

Тестові завдання

1. Провідна діяльність як основний вид активності, що визначає психічний розвиток дитини, формується у віковому періоді:

1. від 0 до 3 років
2. від 3 до 7 років
3. від 7 до 17 років
4. від народження до кінця життя

2. Найбільш складним та кризовим періодом у житті людини вважається:

1. від 0 до 14 років
2. від 18 до 60 років
3. від 0 до 18 років
4. від 0 до 40 років

3. Автором теорії, центральним поняттям якої є «очікування», є:

1. А. Бандура
2. К. Роджерс
3. Дж. Роттер
4. Ж. Піаже

4. Онтогенез – це:

1. процес зародження нових родів і видів організмів
2. виникнення й історичний розвиток різних родів і видів організмів
3. сукупність незворотних змін у живому організмі
4. індивідуальний розвиток організму від моменту зародження до смерті
5. удосконалення внутрішніх можливостей організму

5. Конфлікт між працелюбством і почуттям неповноцінності (за Е. Еріксоном) виникає у період:

1. молодшого шкільного віку
2. підлітково-юнацького віку
3. раннього дитинства
4. ранньої зрілості

6. Провідною діяльністю підліткового віку (11–15 років) є:

1. сюжетно-рольова гра
2. навчальна діяльність
3. інтимно-особистісне спілкування
4. трудова діяльність

7. Автор концепції когнітивного розвитку, де виокремлюються стадії сенсомоторна, доопераційна, конкретних та формальних операцій, є:

1. Е. Еріксон
2. Ж. Піаже
3. Л. Виготський
4. З. Фройд

8. Основним новоутворенням дошкільного віку (3–6/7 років) є:

1. довільність поведінки
2. формування інтимно-особистісних відносин
3. здатність до рефлексії
4. розвиток абстрактного мислення

9. За Е. Еріксоном, криза «ідентичність – рольова плутанина» виникає у період:

1. дитинства (0–1 рік)
2. раннього дитинства (1–3 роки)
3. підліткового віку (12–18 років)
4. зрілості (25–60 років)

10. Провідною діяльністю раннього дитинства (1–3 роки) є:

1. гра
2. спілкування
3. предметно-маніпулятивна діяльність
4. трудова діяльність

Питання для самоконтролю

1. Що таке вікова періодизація життя людини і яку мету вона має у психології?
2. Які основні критеріальні ознаки використовуються для поділу життєвого шляху на вікові періоди?
3. Назвіть основні вікові періоди людини та їх хронологічні межі.
4. Які психічні, соціальні та фізіологічні зміни характерні для кожного вікового періоду?
5. Що таке провідний вид діяльності і яка його роль у віковій психології?
6. Поясніть поняття «психічні новоутворення вікового періоду» та наведіть приклади.
7. Що таке нормативні вікові кризи і як вони впливають на розвиток особистості?
8. Як поняття «зона актуального та перспективного розвитку» використовується для аналізу вікового розвитку?
9. Чим відрізняються сензитивні періоди від інших етапів розвитку?
10. Як знання вікової періодизації допомагає у практичній діяльності психолога?

Список рекомендованих джерел

1. Вікова психологія: *навчальний посібник* / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка. 2020. Навчальний посібник для студентів, рекомендовано МОН України
2. Вікова психологія: конспект лекцій / укладачі: П. І. Сахно, Н. М. Теслик. Суми : Сумський державний університет, 2024. 190с.
3. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.

Практичне заняття №7

Тема. Психофізіологічний розвиток дитини у пренатальному періоді та в періоді новонародженості

Мета заняття: ознайомити здобувачів із основними етапами пренатального розвитку дитини та періодом новонародженості, виявити ключові фізіологічні та психічні процеси у ранньому розвитку, розвивати навички аналізу поведінкових проявів немовляти та їхньої взаємодії з навколишнім середовищем.

План

1. Психофізіологічний розвиток дитини у пренатальному періоді. Основні фази (триместри) пренатального періоду. Досліди П. Хеппера.
2. Опишіть сучасні і колишні звичаї, пов'язані з народженням дитини.
3. Суть кризи новонародженого. Напрями пристосування дитини до нових умов життя.
4. Поліфазність розвитку дитини.
5. Центральне психологічне новоутворення періоду новонародженого
6. Парадоксальність сну новонародженого.
7. Вроджені механізми психічного.

Основні поняття : *криза новонародженості, комплекс пожвавлення, безпосереднє емоційне спілкування, сенсорна сфера немовляти.*

Практичні завдання

1. Робота з літературними матеріалами та схемами

1. Здобувачі вивчають таблиці розвитку плода за тижнями та схеми формування нервової системи.
2. Завдання: виділити ключові моменти формування сенсорних і рухових функцій.

2. Практична робота з відео та демонстраційними матеріалами

1. Перегляд відеозаписів поведінки новонароджених (рефлекси, рухові реакції, координація).
2. Завдання: визначити типові прояви психомоторного розвитку та сенсорної активності.

3. Вплив зовнішніх факторів на розвиток плода

Ситуація:

Майбутня мама регулярно перебуває у стресових ситуаціях на роботі, вживає невелику кількість кави та приймає вітаміни. Лікар спостерігає нормальний розвиток плода, однак мама хвилюється щодо можливих психофізіологічних наслідків стресу для дитини.

Завдання:

1. Визначте потенційний вплив стресу на психофізіологічний розвиток плода.
2. Складіть рекомендації для зменшення негативного впливу стресових факторів.
3. Опишіть, які сенсорні та моторні функції плода можуть бути чутливими до зовнішніх впливів.
4. Аналіз поведінки новонародженого

Ситуація:

Дитина у віці 2 тижнів активно реагує на голос матері, має смоктальний і хватальний рефлекси. При появі яскравого світла новонароджений моргає і відводить голову.

Завдання:

1. Визначте типові первинні рефлекси та їх функціональне значення.
2. Проаналізуйте сенсорну реактивність дитини.

3. Складіть короткий психологічний портрет новонародженого з урахуванням фізіологічних проявів.

5. Творче завдання – «Склади карту розвитку»

Завдання:

1. Створіть таблицю або схему психофізіологічного розвитку дитини з моменту зачаття до 1 місяця життя.

2. Позначте основні етапи формування нервової системи, сенсорних функцій та рефлексів.

3. Вкажіть потенційні фактори, що можуть впливати на розвиток на кожному етапі.

6. Аналіз клінічної ситуації

Ситуація:

Новонароджений з народження має низьку вагу та не реагує активно на голос матері, слабо смокче груди.

Завдання:

1. Визначте, які психофізіологічні показники потребують особливої уваги.

2. Складіть короткі рекомендації для батьків щодо стимуляції розвитку немовляти.

3. Проаналізуйте можливі причини таких проявів і потенційні наслідки для подальшого розвитку.

Тестові завдання

1. Які основні етапи пренатального розвитку дитини?

1. Зародковий, ембріональний, фетальний
2. Немовлячий, ранній дитячий, дошкільний
3. Шкільний, підлітковий, юнацький
4. Дитинство, середня дорослість, пізня дорослість

2. Коли починає формуватися нервова система плода?

1. На 1-2 тижні
2. На 3-4 тижні
3. На 8-9 тижні

4. На 20-22 тижні

3. Які сенсорні системи плода починають функціонувати першими?

1. Зір
2. Слух
3. Дотик
4. Смак

4. Які психомоторні прояви характерні для новонародженого?

1. Координація рухів та навички самостійного ходіння
2. Первинні рефлекси (смоктальний, хватальний, пошуковий)
3. Абсолютна самостійність у рухах
4. Повна соціальна адаптація

5. Що таке первинні (новонароджені) рефлекси?

1. Вроджені реакції, що забезпечують виживання дитини
2. Навчені рухові навички
3. Вольові дії дитини
4. Складні когнітивні процеси

6. Що таке габітуація у новонародженого?

1. Звикання до постійного подразника
2. Збільшення швидкості рухів
3. Формування соціальних зв'язків
4. Розвиток мовлення

7. Який рефлекс новонародженого забезпечує здатність до грудного вигодовування?

1. Хапальний
2. Пошуковий
3. Смоктальний
4. Суглобовий

8. Який фактор найбільше впливає на психофізіологічний розвиток плода?

1. Генетична інформація та внутрішньоутробне середовище
2. Соціальні зв'язки
3. Вплив школи

4. Кар'єрна самореалізація

Питання для самоконтролю:

1. Які основні етапи пренатального розвитку дитини?
2. Як розвиваються сенсорні системи плода та новонародженого?
3. Які психомоторні та рефлексорні прояви характерні для новонародженого?
4. Що таке первинні рефлексі і яку роль вони виконують?
5. Як взаємодія дитини з навколишнім середовищем впливає на її подальший розвиток?

Список рекомендованих джерел

1. Бочелюк, В. Й., Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
2. Варій, М. Й. Вікова психологія: *навчальний посібник*. Львів: Новий світ-2000, 2020. 256 с.
3. Вікова психологія: *навчальний посібник* / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка. 2020.
4. Вікова психологія: конспект лекцій / укладачі: П. І. Сахно, Н. М. Теслик. Суми : Сумський державний університет, 2024. 190с.
5. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.

Практичне заняття №8

Тема. Психологія немовляти

Мета заняття: ознайомити здобувачів із психічним, емоційним та соціальним розвитком немовляти, виявити закономірності формування сенсорних, когнітивних та моторних навичок у перший рік життя, розвивати навички аналізу поведінки дитини та взаємодії з навколишнім середовищем

План

1. Особливості фізичного та психомоторного розвитку немовляти. Як сенсорна депривація може вплинути на психічний розвиток немовляти?
2. Сенсомоторна стадія розвитку мислення немовлят. Які чинники сприяють створенню оптимального середовища для інтелектуального зростання дитини?
3. У чому полягає відмінність між розумінням мовлення і говорінням? Коли вони виникають? Які етапи їхнього розвитку? Особливості автономної мови.
4. Найпоширеніші причини страхів немовлят. Наведіть приклади Ваших спостережень.
5. Умови виникнення дитячої прихильності.
6. Я-концепція немовляти. Криза першого року життя: її симптоми та шляхи подолання.
7. Центральні психологічні новоутворення віку.

Основні поняття: *криза новонародженості, комплекс позжвавлення, безпосереднє емоційне спілкування, сенсорна сфера немовляти.*

Практичні завдання

1: Дитина 3 місяців не реагує на голос матері, плаче рідко, слабкі рухи рук і ніг.

Завдання: скласти короткий психологічний портрет, визначити можливі причини та рекомендації.

2: Дитина 6 місяців активно взаємодіє з іграшками, намагається тягнутись до предметів, сміється при контакті з батьками.

Завдання: визначити етапи когнітивного та емоційного розвитку.

Творче завдання

1. Скласти «Карту розвитку немовляти» від народження до 12 місяців, позначити ключові етапи сенсорного, моторного, когнітивного та

емоційного розвитку. Визначити приклади первинних та формованих навичок.

Тестові завдання

1. Які основні етапи психічного розвитку немовляти у перший рік життя?

1. Сенсорний, моторний, когнітивний
2. Перцептивний, маніпулятивний, ігровий
3. Обидва варіанти правильні
4. Мовленнєвий, шкільний, підлітковий

2. Які первинні рефлекси характерні для новонародженого?

1. Хапальний, смоктальний, пошуковий
2. Ходьби, письма, читання
3. Координація та баланс
4. Мовленнєві навички

3. Яка функція первинних рефлексів?

1. Здатність до самостійного навчання
2. Забезпечення виживання та базових потреб
3. Формування складних когнітивних процесів
4. Розвиток соціальних навичок

4. Коли у немовляти проявляється здатність до цілеспрямованих рухів рук та очей?

1. Від народження
2. Близько 1–2 місяців
3. Близько 3–6 місяців
4. Після 12 місяців

5. Які емоційні прояви характерні для немовляти?

1. Посмішка, плач, страх, гнів
2. Впевненість, сором, співчуття
3. Самооцінка та рефлексивна свідомість
4. Абстрактне мислення

6. Що є основою соціальної прив'язаності немовляти?

1. Спостереження за іншими дітьми
2. Взаємодія з батьками та близькими
3. Власна здатність до навчання
4. Соціальні навички старшого віку

7. Який фактор найбільше впливає на психічний розвиток немовляти?

1. Генетична спадковість і навколишнє середовище
2. Вплив школи
3. Робота батьків
4. Медіа та цифрові пристрої

8. Який етап розвитку немовляти характеризується появою першого усвідомленого контакту з предметами?

1. Сенсорний
2. Перцептивний
3. Маніпулятивний
4. Ігровий

Питання для самоконтролю:

1. Які основні етапи психічного розвитку немовляти?
2. Які первинні рефлекси характерні для немовляти та яку функцію виконують?
3. Як розвивається сенсорна та моторна сфера у перший рік життя?
4. Які емоційні прояви спостерігаються у немовляти?
5. Як взаємодія з батьками впливає на соціальний та емоційний розвиток дитини?

Список рекомендованих джерел

1. Бочелюк, В. Й., & Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
2. Вікова психологія: конспект лекцій / укладачі: П. І. Сахно, Н. М. Теслик. Суми : Сумський державний університет, 2024. 190с.

3. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.

Практичне заняття №9

Тема. Психологія раннього дитинства

Мета заняття: ознайомити студентів із основними психічними, моторними, мовленнєвими та соціально-емоційними особливостями раннього дитинства, виявити закономірності формування самосвідомості, емоційної сфери та міжособистісних навичок, розвивати навички аналізу поведінки дитини та взаємодії з батьками і оточенням.

План

1. Сенсорно-перцептивний розвиток у ранньому дитинстві.
2. Вікові особливості пам'яті, уваги та уяви.
3. Доопераціональна стадія розвитку мислення дітей. Феномени Піаже.
4. Наведіть приклади неологізмів, які Ви (або Ваші брати, сестри) придумували у дитинстві.
5. Біологічні, соціально-культурні та психологічні чинники дитячих страхів.
6. Різновиди і функції дитячої гри. Опишіть ігри, у які Ви бавились у дитинстві.
7. Криза третього року життя: її симптоми та шляхи подолання. Наведіть приклади з Вашого досвіду.
8. Центральні психічні новоутворення раннього дитинства.

Основні поняття: предметно-маніпулятивна діяльність, предметні дії, знаряддєві дії, ручні дії, наочно-дійове мислення, автономне мовлення, негативізм, свавілля, впертість, деспотизм.

Практичні завдання

1. Спостереження та аналіз поведінки

1. Здобувачі освіти отримують відеозаписи або описи поведінки дітей 1–3 років (гри, спілкування, реакції на дорослих). Завдання: визначити основні психічні, моторні та соціальні прояви розвитку.

2. Аналіз ситуацій

1: Дитина 2 роки не проявляє інтересу до гри з іншими дітьми, обмежено реагує на звернення дорослого.

Завдання: скласти короткий психологічний портрет, визначити можливі причини, запропонувати рекомендації.

2: Дитина 3 років активно грає з іншими, активно використовує мову для пояснень і запитань.

Завдання: визначити етапи когнітивного, мовленнєвого та соціального розвитку.

3. Як можна назвати діяльність дівчинки раннього віку? “Оля тихенько грається у куточку. Вона одягає і роздягає ляльку вже п’ять хвилин. А перед цим вона возила візок”.

4. Зазначте, яка поведінкова характеристика кризи третього року життя наведена у прикладі: “Дитину кличуть з вулиці додому, але вона відмовляється йти. Заявивши, що кататиметься на велосипеді, продовжує кружляти у дворі, чим би її не спокушали (іграшкою, гостями, подарунками), хоча вигляд у неї сумний”.

Творче завдання

2. Скласти «Карту розвитку дитини раннього віку», позначити ключові етапи психічного, моторного, когнітивного та емоційного розвитку. Вказати приклади розвитку самостійності та соціальної взаємодії.

Тестові завдання

1. Які основні етапи психічного розвитку дитини раннього віку?

1. Сенсорний, моторний, когнітивний
2. Перцептивний, маніпулятивний, ігровий
3. Мовленнєвий, шкільний, підлітковий

4. Обидва варіанти 1 і 2

2. Які моторні навички характерні для дітей 1–3 років?

1. Повна координація та плавне ходіння
2. Рухова активність, ходьба, дрібна моторика рук
3. Письмо та малювання
4. Вправи на розвиток уваги

3. Що таке первинні рефлекси у ранньому віці?

1. Навчені рухові навички
2. Вроджені реакції, що забезпечують виживання
3. Складні когнітивні дії
4. Мовленнєві навички

4. Які мовленнєві навички характерні для дітей 1–3 років?

1. Перші слова, активне та пасивне словникове багатство
2. Повне володіння граматиною та письмом
3. Розвиток абстрактного мислення
4. Використання складних мовних конструкцій

5. Які емоційні прояви характерні для дітей раннього віку?

1. Сором, сором'язливість, страх невідомого
2. Посмішка, плач, прояви гніву та радості
3. Абстрактні емоційні оцінки
4. Соціальні ролі та моральна оцінка

6. Які фактори найбільше впливають на психічний розвиток дитини раннього віку?

1. Генетична спадковість та взаємодія з батьками
2. Робота школи
3. Вплив колег
4. Соціальні медіа

7. Що характерне для формування самостійності у дітей раннього віку?

1. Поступове освоєння простих дій самостійно
2. Повна автономія у всіх сферах
3. Відсутність бажання діяти самостійно

4. Залежність лише від педагогів

8. Яка роль соціальної взаємодії у ранньому дитинстві?

1. Формування прив'язаності до дорослих і однолітків
2. Розвиток абстрактного мислення
3. Освоєння письма та читання
4. Кар'єрне самовизначення

Питання для самоконтролю:

1. Які основні етапи психічного розвитку дітей 1–3 років?
2. Які моторні навички формуються у ранньому дитинстві?
3. Як розвивається мовлення та когнітивна сфера?
4. Які емоційні прояви та способи взаємодії характерні для дітей раннього віку?
5. Як формуються почуття самостійності та соціальні навички?

Список рекомендованих джерел

1. Бочелюк, В. Й., Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
2. Варій, М. Й. Вікова психологія: *навчальний посібник*. Львів: Новий світ-2000, 2020. 256 с.
3. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.

Практичне заняття №10

Тема: Психологія дошкільника (пізнього дитинства) (3–6 років)

Мета заняття: ознайомити здобувачів освіти з особливостями психічного розвитку дитини дошкільного віку; навчити аналізувати психологічні новоутворення цього вікового періоду; сформувати практичні навички діагностики й спостереження за дітьми;

План

1. Загальна характеристика дошкільного періоду (3–6 років).
2. Провідна діяльність дошкільника – сюжетно-рольова гра та її вплив на розвиток особистості.
3. Розвиток когнітивної сфери (мислення, мовлення, пам'ять, увага, уява).
4. Емоційно-вольовий розвиток та формування самосвідомості.
5. Соціальні особливості дошкільника: спілкування з однолітками та дорослими.
6. Психологічні новоутворення дошкільного віку та їх значення для подальшого розвитку.
7. Характеристика основних компонентів готовності дошкільника до школи.

Основні поняття: *вікові новоутворення, розвиток мовлення, розвиток мислення, емоційна сфера, формування «Я-образу», розвиток пам'яті, розвиток уваги, криза 6 років*

Практичні завдання

1. Аналіз випадку: здобувачам надається опис поведінки дитини 4–5 років. Завдання – визначити характерні ознаки розвитку, які відповідають віку, та можливі труднощі.
2. Групова робота: скласти таблицю «Психологічні новоутворення дошкільного віку» (гра, внутрішній план дій, розвиток довільності, самосвідомість тощо).
3. Практикум-спостереження (імітація): на основі відеофрагмента або опису гри дитини визначити, як у ній проявляються елементи соціалізації та формування ролей.
4. Творче завдання: розробити приклад вправи або ігрової ситуації, що сприятиме розвитку уяви, довільної уваги чи емоційної сфери дошкільника.
5. Здобувачі освіти аналізують поведінку дошкільника у конфліктних ситуаціях (наприклад, суперечка за іграшку).

Завдання: Визначити стратегії регуляції емоцій і поведінки. Оцінити рівень соціальних навичок і самоконтролю. Запропонувати методи розвитку емоційної компетентності.

6. Дискусія: Чи готовий дошкільник до навчальної діяльності? Які показники свідчать про психологічну готовність до школи?

Тестові завдання

1. Які основні особливості когнітивного розвитку дітей 3–6 років?

1. Егоцентризм, розвиток уяви, формування причинно-наслідкових зв'язків
2. Абстрактне мислення, формальна логіка
3. Повне володіння письмом і читанням
4. Освоєння шкільної математики

2. Що характеризує розвиток мовлення у дошкільників?

1. Формування активного та пасивного словника, початок зв'язного мовлення
2. Абсолютна правильність граматики
3. Використання лише жестів
4. Повна відсутність мовної ініціативи

3. Яка роль гри у пізньому дитинстві?

1. Розвиток уяви, соціальних навичок, самостійності
2. Лише фізичний розвиток
3. Формування емоційних розладів
4. Навчання письму

4. Що є проявом соціальної взаємодії у дошкільному віці?

1. Сюжетно-рольові ігри, співпраця з однолітками
2. Повна ізоляція
3. Виключно підкорення дорослому
4. Лише мовні вправи

5. Які емоційні прояви характерні для дітей 3–6 років?

1. Радість, страх, гнів, співчуття, сором
2. Абстрактні емоційні оцінки

3. Повна відсутність емоцій

4. Лише позитивні емоції

6. Які фактори найбільше впливають на розвиток дошкільника?

1. Сім'я, соціальне оточення, гра, педагогічна взаємодія

2. Лише генетична спадковість

3. Тільки вплив школи

4. Виключно медіа

7. Який аспект психічного розвитку особливо активний у 3–6 років?

1. Уява, символічне мислення, самостійність

2. Абстрактне логічне мислення

3. Наукове мислення

4. Письмо та читання

Питання для самоконтролю

1. Які основні психічні особливості дітей дошкільного віку (3–6 років)?

2. Як розвиваються когнітивні функції у пізньому дитинстві?

3. Яку роль відіграє гра у розвитку уяви, соціальних навичок та самостійності?

4. Як формується мовлення та словниковий запас у дошкільників?

5. Які емоційні прояви характерні для дітей 3–6 років?

6. Що таке соціальна взаємодія у дошкільному віці та як вона проявляється у сюжетно-рольових іграх?

7. Як формуються навички самоконтролю та регуляції поведінки у пізньому дитинстві?

8. Які фактори середовища (сім'я, однолітки, педагогічна взаємодія) впливають на розвиток дошкільника?

9. У чому полягають основні завдання психічного розвитку дошкільника з точки зору вікової психології?

10. Як проявляється розвиток символічного мислення та уяви у дітей 3–6 років?

Список рекомендованих джерел

1. Бочелюк, В. Й., & Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
2. Вікова психологія: *навчальний посібник* / Савчин М.В., Василенко Л.П.. 6-те видання, перероблене, доповнене 2024.
Вікова психологія. Навчальний посібник / О.П. Сергеєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка. 2020.

Практичне заняття №11

Тема: Психологія молодшого школяра (6–10 років)

Мета заняття: ознайомити здобувачів з психологічними особливостями розвитку молодших школярів; визначити значення навчальної діяльності як провідної у цьому віковому періоді; розвивати вміння аналізувати психічні новоутворення та індивідуальні відмінності учнів; сформувати практичні навички застосування психологічних знань у педагогічній діяльності.

План

1. Загальна характеристика молодшого шкільного віку (6–10 років).
2. Навчальна діяльність як провідний вид діяльності та її вплив на розвиток особистості.
3. Особливості когнітивного розвитку (мислення, увага, пам'ять, мовлення, уява).
4. Емоційно-вольова сфера молодшого школяра.
5. Соціальний розвиток та роль колективу у формуванні особистості дитини.
6. Психологічні новоутворення молодшого шкільного віку.
7. Готовність до переходу у підлітковий вік.

Основні поняття: *молодший шкільний вік, соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, готовність до школи, навчальна*

мотивація (зовнішня та внутрішня), когнітивний розвиток, формування навчальних умінь і навичок, розвиток емоційно-вольової сфери, формування самооцінки, криза 10–11 років

Практичні завдання

1. Аналіз ситуації: пропонується опис поведінки учня 2–3 класу. Завдання – визначити характерні особливості його розвитку та виявити можливі труднощі в навчальній діяльності.
2. Групова робота: скласти таблицю «Психологічні новоутворення молодшого школяра» (довільність психічних процесів, внутрішній план дій, формування моральних уявлень тощо).
3. Психологічний практикум: на основі коротких вправ (запам'ятати слова, вирішити логічну задачу) проаналізувати рівень розвитку пам'яті, уваги та мислення у дітей цього віку.
4. Рольова гра: змодельовати ситуацію взаємодії вчителя та молодшого школяра (пояснення нового матеріалу, виправлення помилки) та визначити, які психологічні закономірності при цьому проявляються.

Дискусія: Чи завжди молодший школяр готовий до навчальної діяльності як провідної? Які умови забезпечують ефективний розвиток у цьому віці?

Творчі завдання

1. «Шкільна адаптація»

Опис ситуації: 7-річний школяр після переходу до 2 класу став неспокійним, відмовляється робити домашні завдання, часто свариться з однокласниками.

Завдання для студентів:

1. Проаналізувати можливі причини труднощів адаптації.
2. Визначити психічні та емоційні прояви, що характерні для цього віку.
3. Скласти рекомендації для вчителя та батьків щодо підтримки дитини.

2. «Малюнок настрою»

Здобувачі отримують серію дитячих малюнків або фотографій малюнків.

Завдання:

1. Визначити, які емоційні стани відображає малюнок.
2. Проаналізувати прояви самосвідомості та уяви дитини.
3. Скласти короткий психологічний опис дитини на основі малюнка.

3. «Склади історію»

Здобувачі отримують набір картинок із сюжетом (наприклад, «День у школі»).

Завдання:

1. Відтворити історію дитини за картинками.
2. Виявити розвиток мовлення, мислення та логіки.
3. Визначити, як дитина формує причинно-наслідкові зв'язки.

4. «Конфлікт у групі»

Сценарій: 8-річні школярі посварилися через іграшку під час перерви.

Завдання :

1. Проаналізувати стратегії регуляції емоцій і поведінки дітей.
2. Визначити рівень соціальних навичок та уміння співпрацювати.
3. Запропонувати методи розвитку емоційної компетентності та навичок мирного вирішення конфліктів.

5. «Планування навчальної діяльності»

Розробити короткий план навчальної або розвивальної гри для дітей 6–10 років.

Завдання:

1. Визначити вікові особливості дітей, які враховуються у грі.
2. Скласти вправи на розвиток пам'яті, уваги, мислення та соціальних навичок.
3. Обґрунтувати методичний підхід до виконання завдань.

Тестові завдання

1. Який провідний вид діяльності характерний для молодшого шкільного віку?

1. Гра
2. Навчальна діяльність
3. Сюжетно-рольова гра
4. Самостійне дослідження

2. Які особливості мислення молодшого школяра?

1. Абстрактне логічне мислення
2. Конкретне, наочне мислення
3. Символічне мислення
4. Наукове мислення

3. Що таке «шкільна зрілість»?

1. Повна підготовка до навчання у школі
2. Здатність дитини повністю навчатися самостійно без допомоги дорослого
3. Формування моральних цінностей
4. Виключно фізична готовність до школи

4. Які соціальні навички характерні для молодшого шкільного віку?

1. Робота в групі, дотримання правил, співпраця з однолітками
2. Ізоляція від однолітків
3. Повна залежність від дорослого
4. Лише самостійна гра

5. Які емоційні прояви часто спостерігаються у дітей 6–10 років?

1. Радість, гнів, страх, сором, співчуття
2. Абстрактні моральні почуття
3. Виключно позитивні емоції
4. Повна емоційна стриманість

6. Які фактори найбільше впливають на розвиток молодшого школяра?

1. Сім'я, школа, однолітки
2. Виключно генетика

3. Лише педагогічна взаємодія
4. Лише медіа та технології

7. Що характерне для когнітивного розвитку молодших школярів?

1. Виникнення операційного мислення, розвиток уваги та пам'яті
2. Абстрактне мислення та науковий підхід
3. Виключно навчальні навички письма та читання
4. Лише соціальна взаємодія

8. Які проблеми можуть виникати у молодших школярів у процесі навчання?

1. Складнощі з концентрацією уваги, емоційна нестійкість, адаптація до нових правил
2. Повна самостійність та відсутність проблем
3. Лише проблеми фізичного розвитку
4. Виключно проблеми з пам'яттю

Питання для самоконтролю

1. Які провідні види діяльності характерні для молодшого шкільного віку?
2. Які основні психічні особливості дітей 6–10 років (когнітивні, емоційні, соціальні)?
3. У чому полягає шкільна зрілість дитини?
4. Які особливості мислення молодших школярів?
5. Як розвиваються увага, пам'ять та мовлення у дітей 6–10 років?
6. Які соціальні навички формуються у молодшому шкільному віці?
7. Як проявляються емоційні реакції та самоконтроль у школярів?
8. Які фактори (сім'я, школа, однолітки) найбільше впливають на розвиток дитини цього віку?
9. Які типові труднощі адаптації до школи можуть виникати у молодших школярів?
10. Як педагог і батьки можуть підтримувати розвиток когнітивних та соціальних навичок у дітей 6–10 років?

Список рекомендованих джерел

1. Бочелюк, В. Й., Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
2. Варій, М. Й. Вікова психологія: навчальний посібник. Львів: Новий світ-2000, 2020. 256 с.
3. Вікова психологія: конспект лекцій / укладачі: П. І. Сахно, Н. М. Теслик. Суми : Сумський державний університет, 2024. 190с.
4. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.
5. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: навчальний посібник. Київ.: Центр учбової літератури, 2010. 128с.

Практичне заняття №12

Тема. Психологія підлітка (10–15 років)

Мета заняття: ознайомити здобувачів із психічним, соціальним та емоційним розвитком підлітків, виявити вікові особливості мислення, самосвідомості та міжособистісних стосунків, розвивати здатність застосовувати теоретичні знання до аналізу поведінки підлітків

План

4. Вікові особливості підліткового періоду (фізичні, когнітивні, емоційні, соціальні)
  1. Формування самосвідомості та ідентичності підлітка
  2. Кризові ситуації підліткового віку і як вони проявляються?
  3. Особливості мислення підлітків: конкретне, абстрактне, критичне
  4. Соціальні потреби та взаємодія з однолітками, які характерні для підлітка
  5. Які конфлікти найчастіше виникають у взаєминах підлітка з батьками та педагогами?
  6. Механізми формування моральних та ціннісних орієнтацій підлітка

7. Психологічні проблеми (стрес, тривожність, низька самооцінка) можуть виникати у віці 10–15 років

Основні поняття: *пубертатний період, акселерація, почуття дорослості, інтимно-особистісне спілкування, самосвідомість підлітка, рефлексія, статево-рольова ідентифікація, критицизм мислення, формальне мислення, девіантна поведінка підлітків, адитивна поведінка підлітків, делінквентна поведінка підлітків.*

Теоретичні завдання

1. Поясніть і розкрийте симптоми кризи підліткового віку, основні комплекси.
2. У чому проявляється важковиховуваність підлітків.

Практичні завдання

1. «Соціальні труднощі підлітка»

Ситуація: 13-річний підліток відчуває складнощі у спілкуванні з однолітками, замкнутий, уникає групових активностей.

Завдання:

1. Проаналізувати можливі причини соціальної ізоляції.
2. Визначити емоційні та поведінкові прояви стресу.
3. Розробити рекомендації для батьків та педагогів щодо підтримки підлітка.

2. «Дослідження себе»

Підлітки складають карту власних інтересів, сильних та слабких сторін.

Завдання:

1. Визначити рівень самосвідомості та самооцінки.
2. Проаналізувати потенційні конфлікти між особистими бажаннями та очікуваннями батьків.
3. «Мозковий штурм» на тему «Мрії та плани»

Підлітки обговорюють майбутнє, плани на життя, професійні інтереси.

Завдання:

1. Проаналізувати рівень абстрактного мислення та уяви.
2. Визначити вплив соціального оточення на формування цінностей та прагнень.
4. Соціальна гра «Рольова взаємодія»

Здобувачі моделюють ситуації конфлікту підлітків у школі.

Завдання:

1. Проаналізувати способи вирішення конфлікту.
2. Визначити рівень емоційної регуляції та комунікативних навичок.

Тестові завдання

1. Які психічні зміни характерні для підліткового віку?

1. Формування абстрактного мислення та самосвідомості
2. Виключно розвиток моторики
3. Повне освоєння професійних навичок
4. Лише розвиток мовлення

2. Які соціальні завдання віку 10–15 років?

1. Формування дружніх стосунків, розвиток соціальної ідентичності
2. Ізоляція від однолітків
3. Повна підкореність дорослим
4. Лише навчання у школі

3. Що є проявом емоційної нестійкості підлітків?

1. Часті зміни настрою, конфлікти з дорослими та однолітками
2. Абсолютна стабільність настрою
3. Лише позитивні емоції
4. Виключно фізична активність

4. Які чинники впливають на розвиток підлітка?

1. Сім'я, однолітки, школа, медіа
2. Тільки генетика
3. Виключно школа
4. Лише фізичні навички

5. Які проблеми можуть виникати у підлітків 10–15 років?

1. Конфлікти з батьками, зниження мотивації до навчання, низька самооцінка
2. Лише фізичні проблеми
3. Повна соціальна адаптація без проблем
4. Лише розвиток мовлення

6. Що характерно для мислення підлітків?

1. Поява абстрактного та критичного мислення
2. Лише конкретне наочне мислення
3. Повна залежність від дорослого мислення
4. Лише символічне мислення

Питання для самоконтролю

1. Які основні психічні зміни відбуваються у підлітковому віці (когнітивні, емоційні, соціальні)?
2. Як формується самосвідомість та ідентичність підлітка?
3. Які конфлікти найчастіше виникають у взаєминах з батьками та однолітками?
4. Як змінюються когнітивні функції (мислення, увага, пам'ять) під час підліткового віку?
5. Які соціальні та моральні цінності формуються у віці 10–15 років?
6. Як емоційна нестійкість проявляється у підлітків?
7. Які фактори (сім'я, школа, однолітки, медіа) впливають на розвиток підлітка?
8. У чому полягає роль дружніх стосунків та групової взаємодії для розвитку підлітка?

Список рекомендованих джерел

1. Бочелюк, В. Й., Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
2. Варій, М. Й. Вікова психологія: навчальний посібник. Львів: Новий світ-2000, 2020. 256 с.

3. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.

4. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: навчальний посібник. Київ.: Центр учбової літератури, 2010. 128с

Практичне заняття №13

Тема. Психологія старшокласника (ранньої юності)

Мета: ознайомити здобувачів освіти з основними психологічними особливостями старшого шкільного віку, зокрема зі змінами у когнітивній, емоційно-вольовій та мотиваційно-ціннісній сферах; розкрити процес формування самосвідомості та життєвого самовизначення.

План

1. Провідна діяльність у старшому шкільному віці;
2. Особливості пізнавальних процесів (увага, пам'ять, мислення, уява) притаманні старшокласникам
3. Становлення професійного та особистісного самовизначення;
4. Особливості емоційної та мотиваційної сфер.
5. Емоційні й вольові особливості властиві старшокласників
6. Особливості міжособистісних стосунків старшокласників (з однолітками, батьками, педагогами)
7. Суть кризи юнацького віку та можливі шляхи її подолання
8. Аналіз вікових криз і суперечностей: «криза ідентичності» (Е. Еріксон), пошуки сенсу життя, проблема вибору майбутньої професії.

Основні поняття: *его-ідентичність / дифузія ідентичності, особистісне самовизначення, професійне самовизначення, професійний план, ціннісно-розумова свідомість, ціннісні орієнтації.*

Теоретичні завдання

1. Крізь призму „психологічної тріади” охарактеризуйте особливості генези старшокласника

2. Розкрийте основні складові психологічної готовності старшокласників до дорослого життя.

Творчі завдання

1. Есе: «Яким я бачу своє майбутнє у 25 років» (аналіз внутрішніх очікувань і тривог).
2. Ситуаційне завдання: розробіть рекомендації для старшокласника, який вагається у виборі майбутньої професії.
3. Рольова гра: «Співбесіда з майбутнім роботодавцем» – студенти готують коротку презентацію себе з урахуванням психологічних особливостей юнацького віку.
4. Аналіз художнього образу: виберіть літературного чи кіногероя-старшокласника, охарактеризуйте його особистість із позицій вікової психології.

Тестові завдання

1. **Провідною діяльністю у старшокласників є:**

- А) гра;
- Б) навчальна діяльність;
- В) інтимно-особистісне спілкування та професійне самовизначення;
- Г) предметно-маніпулятивна діяльність.

2. **За Е. Еріксоном, головна криза старшої школи пов'язана з:**

- А) довірою до світу;
- Б) ідентичністю та ролевою невизначеністю;
- В) працелюбством і почуттям неповноцінності;
- Г) генеративністю.

3. **Для когнітивної сфери юнацького віку характерне:**

- А) наочно-дійове мислення;
- Б) абстрактно-логічне мислення;
- В) домінування пам'яті над мисленням;
- Г) відсутність рефлексії.

4. Яке завдання розвитку вважається ключовим у старшокласників?

- А) Опанування мови;
- Б) Соціалізація у школі;
- В) Вибір професії та життєвого шляху;
- Г) Засвоєння гри.

Питання для самоконтролю

1. Які особливості мислення притаманні старшокласникам?
2. У чому полягає «криза ідентичності» юнацького віку?
3. Які фактори впливають на професійне самовизначення старшокласників?
4. Чим відрізняється емоційна сфера юнацького віку від підліткової?
5. Яке значення мають міжособистісні стосунки в становленні самосвідомості юнаків і дівчат?

Список рекомендованих джерел

1. Бочелюк, В. Й., Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
2. Варій, М. Й. Вікова психологія: навчальний посібник. Львів: Новий світ-2000, 2020. 256 с.
3. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.
4. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: навчальний посібник. Київ.: Центр учбової літератури, 2010. 128с
5. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. К.: Академвидав, 2005. 202 с.
6. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія. К.: «Центр учбової літератури», 2012. 376 с.

Практичне заняття №14

Тема. Психологія ранньої дорослості (21–40 років)

Мета заняття: ознайомити здобувачів із психологічними особливостями ранньої дорослості, розглянути ключові зміни у когнітивній, емоційній та соціальній сферах, сформувати навички аналізу психологічного стану молодої людини та визначення шляхів підтримки її розвитку і самореалізації.

План

1. Порівняйте закономірності психічного розвитку у дитячо-підлітково-юнацькому і дорослому віці.
2. З якими основними психологічними проблемами зустрічається людина у ранній дорослості? Як вони вирішуються?
3. Як сучасні жінки і чоловіки можуть розв'язати суперечність між різними соціальними ролями?
4. Теорія трансформації психології дорослої людини Р. Гулда.
5. Стадії когнітивного розвитку у дорослості (за У. Шейо). Особливості когнітивного розвитку у ранній дорослості.
6. Емоційні зміни у ранній період дорослості. Комплекс Іони та шляхи його подолання.
7. Особливості кохання у ранній дорослості (на прикладі трикомпонентної теорії кохання Р.Стернберга).

Основні поняття: *професійна ідентичність, професійне самовизначення, когнітивний розвиток (постформальне мислення), соціальні ролі дорослого, психологічна готовність до батьківства, життєва криза 30 років, самоактуалізація*

Практичні завдання

1. Аналіз ситуацій

1.Здобувачам освіти надаються кейси людей віком 25–35 років з різними проблемами: кар'єрна невизначеність, вибір партнера, баланс між роботою та особистим життям.

2.Завдання: визначити психофізичні та когнітивні особливості, емоційний стан, проблеми та ресурси, запропонувати шляхи підтримки.

2. Робота в групах

1.Кожна група створює психологічний портрет молодої людини, зазначаючи:

- Психофізичні зміни
- Когнітивні та емоційні особливості
- Соціальні ролі та проблеми
- Психологічні ресурси

Творче завдання

1.Здобувачі розробляють короткі рекомендації для підтримки психологічного розвитку людини ранньої дорослості:

- Кар'єра та професійна самореалізація
- Сімейні та соціальні відносини
- Психоемоційний стан

Тестові завдання

1. Який віковий період охоплює рання дорослість?

1. 18–30 років
2. 21–40 років
3. 25–45 років
4. 20–35 років

2. Які психофізичні зміни характерні для ранньої дорослості?

1. Пік фізичної активності та психофізичної стійкості
2. Початок різкого зниження когнітивних функцій
3. Абсолютна стабільність без змін
4. Втрата соціальних навичок

3. Основні психологічні завдання ранньої дорослості включають:

1. Пошук професійної самореалізації, створення сім'ї, визначення життєвих цінностей
2. Підготовку до пенсії
3. Усвідомлення кінців життя та втрату соціальних ролей

4. Повну соціальну ізоляцію

4. Яка психологічна криза може виникати у ранній дорослості?

1. Криза юнацького віку
2. Криза ранньої дорослості, пов'язана з вибором професії та партнера
3. Криза середнього віку
4. Криза пізньої дорослості

5. Які ресурси допомагають людині ефективно функціонувати у ранній дорослості?

1. Професійні, соціальні та емоційні ресурси
2. Повна ізоляція
3. Лише фізичні ресурси
4. Виключно матеріальні ресурси

6. Які когнітивні зміни характерні для цього періоду?

1. Розвиток аналітичного мислення та розширення знань
2. Абсолютне зниження пам'яті
3. Відсутність змін у мисленні
4. Повна залежність від інших

7. Соціальна адаптація в ранній дорослості передбачає:

1. Побудову сім'ї, кар'єрну самореалізацію, формування соціальних ролей
2. Ізоляцію від соціуму
3. Розрив усіх соціальних зв'язків
4. Виключно матеріальні досягнення

Питання для самоконтролю:

1. Які психофізичні зміни характерні для ранньої дорослості?
2. Які когнітивні та емоційні особливості спостерігаються у віці 21–40 років?
3. Які соціальні завдання стоять перед людиною цього віку?
4. Що таке криза самореалізації і як вона проявляється?
5. Які ресурси допомагають людині ефективно функціонувати та розвиватися у ранній дорослості?

Список рекомендованої літератури

1. Бочелюк, В. Й., Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
2. Варій, М. Й. Вікова психологія: *навчальний посібник*. Львів: Новий світ-2000, 2020. 256 с.
3. Вікова психологія. Навчальний посібник / О.П. Сергеєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка. 2020.
4. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.
5. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: навчальний посібник. Київ.: Центр учбової літератури, 2010. 128с
6. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. К.: Академвидав, 2005. 202 с.
7. Сергеєнкова О.П. Вікова психологія. К.: «Центр учбової літератури», 2012. 376 с.

Практичне заняття №15

Тема. Психологія середньої дорослості (40–60 років)

Мета заняття: ознайомити здобувачів із психологічними особливостями середньої дорослості, розглянути ключові зміни у когнітивній, емоційній та соціальній сферах, розвивати навички аналізу психологічного стану дорослої людини та розробки рекомендацій для підтримки її активності та самореалізації.

План

1. Які основні психологічні проблеми виникають у людини в середній дорослості, та якими способами вони вирішуються?
2. Суть кризи середини життя, та які існують шляхи її подолання.
3. Погляди Р. Пека на психосоціальний розвиток у середній дорослості.
4. Які зміни відбуваються у когнітивних функціях у віці 40–60 років?
5. Поняття мінливого і кристалізованого інтелекту.

6. Особливості емоційної сфери людини в середній дорослості?
7. Основні характеристики міжособистісних стосунків у цей період життя.

Основні поняття: професійна зрілість і стабільність кар'єри, сімейна роль і виховання дітей, соціальні ролі дорослого, когнітивний розвиток, емоційна зрілість, переоцінка життєвих цінностей та досягнень, криза середнього віку, самореалізація і життєва мудрість

Практичні завдання

1. Аналіз ситуацій

Здобувачам надаються кейси людей віком 45–55 років з різними проблемами: наприклад, кар'єрна стагнація, зміна сімейних ролей, усвідомлення обмеженості часу.

Завдання: визначити психологічні зміни, емоційний стан, проблеми та ресурси, запропонувати шляхи підтримки.

2. Робота в групах

1. Кожна група створює психологічний портрет дорослої людини віком 40–60 років, зазначаючи:

А) Психофізичні зміни

Б) Когнітивні та емоційні особливості

В) Соціальні ролі та проблеми

Г) Психологічні ресурси

Творче завдання

1. Здобувачі освіти розробляють короткі рекомендації для підтримки психологічного здоров'я людини середньої дорослості: активність, самореалізація, соціальні зв'язки, психоемоційний стан.

Тестові завдання

1. Який віковий період охоплює середня дорослість?

1. 30–45 років

2. 40–60 років
3. 50–70 років
4. 35–55 років

2. Які психофізичні зміни характерні для середньої дорослості?

1. Повне збереження фізичних можливостей без змін
2. Зниження швидкості психічних процесів і появи ознак старіння
3. Швидке зростання когнітивних функцій
4. Абсолютна стабільність фізичної витривалості

3. Що характеризує когнітивні зміни у віці 40–60 років?

1. Абсолютна відсутність змін у пам'яті та мисленні
2. Зменшення швидкості обробки інформації, підвищення ролі досвіду
3. Повне зниження уваги
4. Різке підвищення швидкості мислення

4. Яка психологічна криза може виникати у середній дорослості?

1. Криза юнацького віку
2. Криза середнього віку, пов'язана з переоцінкою життєвих цінностей
3. Криза пізньої дорослості
4. Рання криза дорослості

5. Які фактори допомагають зберегти психологічне здоров'я у середній дорослості?

1. Підтримка соціальних контактів, активне саморозвиток, фізична активність
2. Ізоляція від соціуму
3. Виключно матеріальні ресурси
4. Повна відмова від будь-якої діяльності

6. Основні соціальні зміни середньої дорослості включають:

1. Збереження всіх дитячих ролей
2. Втрату деяких соціальних ролей і переоцінку життєвих цінностей
3. Повне усамітнення
4. Різке зростання соціальної активності без обмежень

7. Основна відмінність середньої дорослості від пізньої:

1. Підвищена фізична активність та пік професійної діяльності

2. Повне зниження когнітивних функцій
3. Повна соціальна ізоляція
4. Відсутність будь-яких психологічних криз

Питання для самоконтролю:

1. Які психофізичні зміни характерні для середньої дорослості?
2. Як змінюється когнітивна діяльність у віці 40–60 років?
3. Які емоційні та мотиваційні особливості спостерігаються в цей період?
4. Що таке «середня вікова криза» і як вона проявляється?
5. Які ресурси допомагають зберігати активність та самореалізацію у цьому віці?

Список використаних джерел

1. Варій, М. Й. Вікова психологія: навчальний посібник. Львів: Новий світ-2000, 2020. 256 с.
2. Вікова психологія. Навчальний посібник / О.П. Сергеєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка. 2020.
3. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. К.: Академвидав, 2005. 202 с.
4. Сергеєнкова О.П. Вікова психологія. К.: «Центр учбової літератури», 2012. 376 с.

Практичне заняття №16

Тема. Психологія пізньої дорослості (понад 60 років)

Мета заняття: ознайомити здобувачів із віковими особливостями психіки та поведінки людини у пізній дорослості, сформуванню уявлення про основні проблеми та ресурси психологічного розвитку людей похилого віку, розвивати навички аналізу психологічного стану літніх людей та розробки рекомендацій щодо підтримки їх життєдіяльності.

План

1. Основні вікові періоди пізньої дорослості (молодша старість, старість, глибока старість).
2. Психофізичні зміни (Фізіологічні та нейропсихологічні зміни у пізній дорослості. Вплив вікових змін на когнітивні процеси (пам'ять, увага, мислення, швидкість психічних реакцій).
3. Емоційна та мотиваційна сфери. Психологічні кризи пізньої дорослості (втрата ролей, самореалізація, усвідомлення кінців життя).
4. Соціальна адаптація та рольові зміни. Втрата професійних та сімейних ролей: психологічні наслідки. Міжособистісні стосунки та інтеграція у соціумі.
5. Психологічні ресурси та резерви. Роль когнітивних, емоційних і соціальних ресурсів у збереженні психологічного здоров'я.
6. Активне старіння: навчання, хобі, волонтерство, саморозвиток.
7. Методи психологічної підтримки. Корекційні та профілактичні методи для людей похилого віку. Психологічні вправи для стимуляції когнітивних та емоційних функцій.

Основні поняття: *психологічна старість, пенсійний період і зміни професійної діяльності, соціальні ролі, когнітивний розвиток, емоційна сфера, життєва рефлексія і підведення підсумків життя, адаптація до фізичних і соціальних змін, самореалізація, творчість, духовний розвиток, криза старості*

Практичні завдання

1. Аналіз ситуацій

1.Здобувачам надаються описові кейси людей віком 65–75 років із різними соціальними та психологічними проблемами (наприклад, самотність, втрата професійної ролі, хвороби).

2.Завдання: визначити психологічні зміни, емоційний стан, наявні ресурси та можливі стратегії підтримки.

2. Робота в групах

1. Кожна група створює психологічний портрет літньої людини (понад 60 років) за віковими критеріями: психофізичні зміни; когнітивні особливості; емоційні та соціальні характеристики; психологічні ресурси та резерви.

Презентація результатів групою та обговорення.

2. Рольова гра «День із життя літньої людини»

Здобувачі обирають образ людини віком понад 60 років і відтворюють її щоденні дії, переживання, потреби та емоційні реакції. Потім група обговорює, які психічні та когнітивні особливості проявилися у поведінці.

3. Картографування «Ресурси пізньої дорослості»

1.Здобувачі складають схему або карту ресурсів літньої людини: когнітивні, емоційні, соціальні, фізичні.

2.Обговорюють, як ці ресурси допомагають подолати вікові кризи.

4. Аналіз кейсів

1. Опис ситуацій: самотня жінка 70 років, колишній професор, пережив втрату чоловіка; активний пенсіонер 65 років, залучений у волонтерську діяльність.

Завдання: визначити психофізичні та когнітивні особливості, психологічні проблеми та ресурси, запропонувати методи підтримки.

6. Розробка рекомендацій

1.Розробити короткий план психологічної підтримки літньої людини (наприклад, для соціальних працівників або родини).

2.Включити когнітивні вправи, способи підтримки соціальної активності, методи подолання самотності.

Творче завдання

Здобувачі розробляють короткі рекомендації щодо психологічної підтримки людини пізньої дорослості (соціальні, когнітивні, емоційні аспекти).

Тестові завдання

1. Який віковий період охоплює пізня дорослість?

1. 45–60 років
2. 60–75 років
3. 60 років і більше
4. 50–65 років

2. Які когнітивні зміни характерні для пізньої дорослості?

1. Збільшення швидкості мислення
2. Підвищення уваги до нової інформації
3. Зниження швидкості психічних реакцій та ослаблення пам'яті
4. Абсолютна відсутність змін у мисленні

3. Основні психофізичні зміни у пізній дорослості включають:

1. Підвищення фізичної витривалості
2. Зниження сенсорної гостроти та фізичної активності
3. Абсолютне збереження психофізичного потенціалу
4. Розвиток нових фізіологічних функцій

4. Яка психологічна криза характерна для пізньої дорослості?

1. Криза юнацького віку
2. Криза середнього віку
3. Криза втрати соціальних ролей і усвідомлення кінців життя
4. Криза ранньої дорослості

5. Які ресурси допомагають людям похилого віку зберігати активність та психологічне здоров'я?

1. Когнітивні, емоційні та соціальні ресурси
2. Лише фізична активність
3. Лише соціальна ізоляція
4. Виключно матеріальні ресурси

6. Активне старіння передбачає:

1. Повну ізоляцію від соціуму
2. Регулярне навчання, волонтерство та хобі
3. Відмову від будь-якої діяльності

4. Зосередження лише на відпочинку

7. Який метод психологічної підтримки найдоцільніший для літніх людей?

1. Стимуляція когнітивної діяльності, соціальна інтеграція, емоційна підтримка
2. Примусова фізична праця
3. Абсолютне уникнення будь-якої активності
4. Виключно медикаментозне лікування

Питання для самоконтролю:

1. Які основні психофізичні та когнітивні зміни характерні для пізньої дорослості?
2. Як змінюються емоційні реакції та самосприйняття у людей після 60 років?
3. Які соціальні проблеми часто виникають у пізній дорослості?
4. Які психологічні ресурси допомагають зберігати активність та життєрадісність?
5. Які методи підтримки та корекції можна застосовувати для літніх людей?
6. Які когнітивні зміни відбуваються в пізній дорослості?

Список рекомендованих джерел

1. Бочелюк, В. Й., Бочелюк, Н. В. Вікова психологія та психодіагностика. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 288 с.
2. Варій, М. Й. Вікова психологія: навчальний посібник. Львів: Новий світ-2000, 2020. 256 с.
3. Гребенюк, Л. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Освіта України, 2022. 312 с.
4. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: навчальний посібник. Київ.: Центр учбової літератури, 2010. 128с

5. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія. К.: «Центр учбової літератури», 2012. 376 с.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ З ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

«ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ»

1. Основні галузі вікової психології.
2. Передумови і обов'язкові умови психічного розвитку дитини.
3. Роль суспільного середовища в психічному розвитку дитини.
4. Роль діяльності, виховання і навчання в психічному розвитку дитини.
5. Основні періодизації психічного розвитку (критерії визначення основних періодів індивідуального психічного розвитку).
6. Психологічні особливості розвитку дитини у віці немовляти (особливості нервової системи, безумовні рефлекси, чутливість аналізаторів, комплекс пожвавлення).
7. Психологічні особливості розвитку дитини в ранньому віці (провідні потреби, розвиток вищої нервової діяльності, оволодіння мовою, ходою).
8. Розвиток уяви та творчих здібностей у дошкільників
9. Формування самосвідомості у пізньому дитинстві
10. Роль гри в психічному розвитку дитини
11. Емоційний розвиток дошкільника: страхи, емоційна регуляція
12. Соціальна адаптація дитини в колективі однолітків
13. Розвиток довільної уваги та пам'яті у молодших школярів
14. Психологічні особливості навчальної діяльності
15. Формування самооцінки та мотивації до навчання
16. Соціальні взаємодії в класі та розвиток комунікативних навичок
17. Криза 7–10 років: особливості переходу до шкільного навчання
18. Психологія ідентичності підлітка
19. Агресивність та конфліктність у підлітковому віці
20. Розвиток моральності та ціннісних орієнтацій
21. Вплив сім'ї та однолітків на формування особистості

22. Психологічні особливості статевого дозрівання
23. Формування професійної ідентичності
24. Психологія вибору життєвого партнера
25. Самостійність та автономність у ранній дорослості
26. Психологічна готовність до батьківства
27. Постформальне мислення та розвиток життєвої мудрості
28. Криза середнього віку: причини та психологічні особливості
29. Генеративність та професійна зрілість
30. Соціальні ролі дорослого: сім'я, робота, громада
31. Емоційна стабільність та саморегуляція
32. Психологія підтримки міжпоколінних зв'язків
33. Психологічні аспекти старіння
34. Формування життєвої мудрості та рефлексія життя
35. Адаптація до фізичних і соціальних змін
36. Соціальні ролі та активність у пізньому віці
37. Криза старості та прийняття неминучості

Програма вивчення дітей, які вступають до першого класу загальноосвітньої школи

Програма вивчення дітей основним своїм завданням ставить дослідження індивідуальних особливостей їхнього розвитку з метою застосування на практиці знань про розвиток дитини у процесі навчально-виховної роботи. Щоб всебічно виховувати школярів, учитель (вихователь) передусім повинен знати кожну дитину. З цією метою він зобов'язаний у цілеспрямованій бесіді з батьками, вихователями дитячого садка, лікарем і самим учнем якомога більше дізнатися про особливості розвитку та звички дитини, особливості її виховання і поведінки. Щоб одержати якомога достовірніші дані про розвиток дитини необхідно пояснити батькам і тим, з ким буде вестися бесіда, виховну мету цієї бесіди. Перед розмовою з дитиною необхідно в невимушеній формі привернути її до себе, зробити так, щоб вона по можливості повністю розкрилася. Бесіда повинна вестися у доброзичливій формі, в дусі співробітництва.

Пропонована програма велика і виконати її в один прийом, не стомлюючи дитину, важко. Тому дослідження рекомендується проводити у кілька етапів за окремими розділами на розгляд учителя. Оскільки розділи програми не пов'язані між собою, дослідження можна проводити і не в тій послідовності, яка подана в програмі.

Пропоновану програму вивчення дітей можна змінювати і доповнювати або скорочувати залежно від обізнаності про розвиток дитини і навчально-виховних закладах школи.

Перший та другий розділи програми, що стосуються розвитку дитини у дошкільному періоді, заповнюються зі слів батьків шляхом анамнезу, тобто спогадів про її життя та виховання (дані анамнезу надзвичайно важливі для розуміння особливостей розвитку дитини в наступних періодах життя), а інші - з індивідуальної бесіди з дитиною. Результати бесід необхідно протоколювати по можливості чітко. Дані

дослідження слід оцінювати як такі, на які варто звернути увагу в навчально-виховній роботі з метою їх корекції або розвитку.

Результати співбесіди не можна розголошувати. Оцінку відповідей дитини слід давати у підбадьорюючому тоні, який би зміцнював віру в майбутні успіхи. Після бесіди з учителем дитина повинна піти додому в хорошому настрої, з добрими почуттями до школи і вчителя.

Дані вивчення дитини і рекомендації вчителя до її подальшого виховання повинні зберігатися в особовій справі, доповнюватися новими даними про її розвиток і використовуватися для простеження динаміки успіхів у навчанні, вихованні, розумовому, моральному та фізичному становленні її як особистості.

Процедура вивчення дитини

1. Загальні відомості про дитину

1. Прізвище, ім'я та по-батькові ...
2. Рік народження ...
3. Відомості про батьків, їхню діяльність ...
4. Склад сім'ї ...
5. Культурний рівень сім'ї ...
6. Умови життя дитини в сім'ї ...
7. Виховання дитини до школи: дома, у дитячому садку, в інтернаті ...
8. Загальна оцінка розвитку, вихованості дитини, її характерні звички...

2. Особливості розвитку в ранній та дошкільний періоди життя

1. Як відбувався фізичний розвиток ...
2. Які хвороби переніс, схильність до захворювань...
3. Стан здоров'я зараз: здоровий, швидко втомлюється, надмірно рухливий, дратівливий ...
4. У якому віці почав говорити ...
5. Чи є дефекти мови, які ...
6. Товариський, контактний, сором'язливий, пасивний, має друзів; ставлення до тварин; любить бути в колективі, ділиться іграшками ...

7. Чим особливо цікавиться, якими іграшками особливо захоплюється ...
8. Пізнавальна діяльність: сприйнятливий, кмітливий, допитливий, любить фантазувати, уважний; сприймає і думає повільно, забудькуватий, легко відволікається ...
9. Емоційно-вольова сфера: спокійний, врівноважений, активний, наполегливий, доводить справу до кінця, дисциплінований; неврівноважений, неслухняний, плаксивий, вередливий...
10. Звички: а) позитивні: працелюбний, акуратний, старанний, обслуговує себе, правдивий, чуйний... б) негативні: неакуратний, лінивий, говорить неправду, жадний, лається...

3. Загальний розвиток, обізнаність

а) Уявлення про явища природи.

Яка зараз пора року? Які пори року бувають?

Який зараз місяць, число, день? Які місяці ти знаєш, назви.

Назви дні тижня. Що таке доба, скільки годин у добі?

Чому буває літо, зима?

Що трапляється, коли немає довго дощу?

Що таке грим, блискавка, вітер? Звідки береться дощ, сніг?

Що таке ліс, ріка, море? Які знаєш ріки, гори, моря? Назви...

Назви тварин, які ти знаєш: домашніх, диких. Де живуть звірі?

Назви птахів. Які птахи відлітають на зиму у вирій? Які живуть у нас взимку?

Які ти знаєш рослини? Що з ними буває взимку? Чому?

Звідки беруться хліб, овочі, молоко, м'ясо та ін.?

Чому хочеться їсти? Чи можна зовсім не їсти?

Чому хочеться спати? Чи можна зовсім не спати?

б) Уявлення про суспільні явища.

Де ти живеш? Як називається наша країна? Назви столицю нашої країни.

Назви місто, село, де ти живеш; назви свою вулицю, номер будинку, квартири. Які ти знаєш міста, села? У яких містах і селах бував?

Київ - це столиця...

Які держави ти знаєш? Назви...

Що роблять робітники, селяни, інженери, лікарі, вчителі, агрономи, службовці?

Для чого потрібні заводи, фабрики, колгоспи, лікарні, магазини?

Чим відрізняється робітник від службовця?

Для чого потрібна армія, міліція?

в) Уявлення про техніку.

Які ти знаєш машини, назви.

Що таке комбайн, трактор, плуг, літак, вертоліт (гелікоптер), трамвай, тролейбус, бульдозер, автомобіль?

Що таке ракета? На яких машинах літають у космос?

На чому пересуваються на суші, на морі, по річці, у повітрі?

Де виробляють електроенергію?

Що ти чув про Чорнобильську атомну електростанцію?

Що таке підводний човен? Чим відрізняється від теплоходу?

Що таке скафандр, акваланг, хто ними користується?

Що таке ніж, пилка, ножиці, плоскогубці, терпуг, ножівка, рубанок, голка, шило, циркуль, хто ними користується? Що ними роблять?

Якими інструментами користується шахтар, слюсар, столяр, токар?

г) Просторова орієнтація і уявлення.

Назви предмети, які знаходяться справа, зліва, вгорі, внизу.

Назви предмети високі, низькі, широкі, вузькі, довгі, короткі, товсті, тонкі. На столі розкладені палички, олівці, лінійки та ін., різні за своїми розмірами: довгі, короткі, тонкі, товсті, вузькі. Запропонувати дитині розсортувати їх за будь-якою ознакою: за довжиною, шириною тощо: "Відбери найтовщі палички, олівці, лінійки і поклади їх справа від себе", "Відбери найдовші палички, олівці, лінійки і поклади їх зліва від себе" і тому подібне.

Запропонувати дитині відповісти на запитання: "Що більше: будинок чи автомобіль?", "Що ширше: двері чи ворота?" та ін.

Назви важкі предмети. А які ти знаєш легкі предмети?

Що від нас (від школи, від Києва тощо) знаходиться близько, а що далеко?

Запропонувати дитині показати праву, ліву руку, а потім спитати: "Покажи, а де у мене права (ліва) рука?" (Сидячи при цьому обличчям до дитини).

Показати дитині картинки із зображенням дівчинки, що стоїть обличчям до дитини, хлопчика, що стоїть потилицею, і долоні рук і запропонувати показати праву і ліву долоні на малюнку, праву чи ліву руку, ногу в дівчинки чи хлопчика. Дослід можна проводити зі статуеткою людини, лялькою, ставлячи їх обличчям і потилицею до дитини.

4. Розвиток мови і мовлення

Розвиток мови дитини повинен бути в центрі уваги протягом усього дослідження. При цьому необхідно звертати увагу на словниковий запас мови дитини, її граматичну побудову, наголоси, інтонацію, виразність, темп мовлення (скоромовка, уповільнення, млявість). Необхідно також з'ясувати, чи немає таких порушень мовлення, як заїкання, картавість, шепелявість та ін. Досліджуючи розвиток мови дитини, передусім необхідно викликати у дитини бажання мовного спілкування з дорослими, розмовляти з нею так само, як дитина розмовляє вдома з батьками. Питання, що ставляться дитині, мають бути близькими їй за змістом, і за формою, не повинні її бентежити, викликати загальмованість. Це можуть бути, наприклад, такі запитання:

Розкажи, де був учора, що робив? Що роблять тато, мама, бабуса?
Попросити розповісти про улюблені іграшки. Запитати, які має казки, оповідання, вірші, попросити їх розповісти. Щоб викликати у дитини зацікавленість бесідою, вчителю самому слід розповісти щось цікаве, ввести у бесіду ігровий момент. Показати дитині буквар чи якусь іншу дитячу книжку і попросити пояснити малозрозумілі, рідко вживані слова, вирази. З цією метою слід передусім використовувати буквар і стиль викладу матеріалу букваря, за яким дитина вчитиметься. Зробити набір важких до вимови слів та їх сполучень у реченні і запропонувати дитині їх повторити. Викликати у дитини потребу щось запитати, пояснити

5. Розуміння і кмітливість, здібність міркувати

Розуміння, кмітливість, здібність міркувати тісно пов'язані з розвитком мови, з умінням вирішувати завдання. Ці якості необхідно підмічати в дитині під час бесід з нею, у її відповідях на запитання, в поведінці в незвичайних ситуаціях. Але їх можна вивчати і за допомогою спеціальних завдань, тестів, що викликають необхідність мислити. Здатність дітей розуміти і розмірковувати необхідно виявляти, даючи їм завдання, близькі за характером до навчально-виховної роботи учителя з учнями, наприклад:

а) Розуміння і виконання вказівок учителя.

б) Конструктивне мислення.

в) Розуміння ситуацій.

Розповісти дитині про якусь подію, що їй маловідома, або показати сюжетну картинку, малюнок у дитячій книзі чи букварі і попросити пояснити показане або розказане. Наприклад, на картинці зображена робота трактора або комбайна в полі. Запитати: "Що зображено на картині?", "Що роблять люди?" Потім розповісти: "Йдучи до школи, я бачив групу людей - усі стояли і дивилися вгору. Як ти гадаєш, чому, в чому справа? Поясни будь ласка", "На площі зібралося багато людей, несли прапори. Поясни, що там відбувається?", "У їдальні дітей пригостили морозивом. Одна дівчинка відмовилась їсти морозиво. Чому? Поясни.", "Сад. Під деревом стоїть драбина, біля дерева - кошик. Драбиною на дерево забирається людина. Що відбувається в саду?", "На дорозі стоїть автомашина, перед нею лежить велосипед. Біля машини зібралися люди, міліціонер щось записує. Що трапилось?"

6. Уміння і навички

а) Вміння рахувати.

Запропонувати дитині порахувати від 1 до (скільки може) і назад. Запропонувати додавати і віднімати у межах 10 - усно та за допомогою предметів (паличок, олівців тощо). Визначити кількість предметів у групах по три-п'ять предметів, запитавши: "Скільки тут (паличок,...)?" Простежити як дитина визначає кількість: рахує по одному, називаючи число, показує пальцем, мовчки.

б) Вміння малювати.

Запропонувати дитині щось намалювати на її розсуд. Намалювати за завданням учителя (палички, кружечки, дерево тощо). Запропонувати продовжити малюнок орнаменту, квіточки (вчитель малює, а дитина продовжує).

Простежити як дитина тримає олівець, як виконує рухи: легко, з зусиллям, напружено, робить зайві рухи та ін.

в) Вміння співати.

Попросити заспівати улюблену пісню. Запропонувати заспівати разом з учителем якусь мелодію. Запропонувати повторити услід за вчителем якийсь звук на певній висоті.

г) Фізична культура.

Узнати, чи займається дитина фізкультурою, які рухи вміє виконувати. Запропонувати виконати якісь фізкультурні вправи. Узнати, чи вміє кататися на велосипеді, ковзанах, лижах. Узнати коли лягає спати, коли встає, чи сам одягається.

Спостережливість

Що ти бачив на вулиці, коли йшов до школи?

Якого кольору гвоздика?

Чим відрізняється сонце від місяця?

Якого кольору небо під час дощу?

Чим відрізняється синичка від горобця? Жирафа від коня?

Увага

Розповісти дитині щось цікаве з життя дітей, дорослих, тварин. Перед початком розповіді попередити, щоб слухав уважно, бо потім вчитель питатиме, про що розповідав. Розповідь розрахувати на 3-5 хвилин. Під час розповіді стежити та відмічати на папері (ставити рисочки), як тільки буде помічне, що дитина відволікається. Під час розповіді не можна попереджати: будь уважним. По закінченні розповіді спитати, - "про що йшлося". Показником уважності дитини буде: а) точність повторення змісту розповіді; б) кількість відволікань під час слухання.

Такий іспит слід проводити кілька разів - у різних ситуаціях, за різних умов і настрою дитини.

Пам'ять

3. Запам'ятай слова, що я назву: олень, береза, мороз, риба, машина.

Повтори слова, що я назвав. Повторювати можна в будь-якому порядку.

Запам'ятай такі слова: молоток, комар, липа, вовк, льох. Повтори.

Запам'ятай слова: яблуня, річка, комбайн, дорога, пшениця. Повтори.

Запам'ятай речення: Хлопчик на вудочку спіймав велику щуку.

Повтори.

А тепер запам'ятай вірші:

а) Роботящим рукам

Перелогі орать,

Думать, сіять – не ждять

І посіяне мать.

Повтори.

б) Стояла я і слухала весну,

Весна мені багато говорила...

Повтори.

2. Будемо запам'ятовувати числа. Слухай уважно і запам'ятовуй: 4, 9, 8, 5, 2. Повтори. Відтворювати не обов'язково у поданому порядку, якщо це спеціально не обумовлено і не є власне предметом завдання.

Запам'ятай такі числа: 7, 19, 1, 42, 6, 3. Повтори.

Запам'ятай такі числа: 14, 35, 87, 94, 43. Повтори.

Відтворювати числа треба після першого називання їх експериментатором. Проте, якщо для запам'ятовування необхідні повторювання, то потрібно відзначити це у протоколі.

4. Запропонувати дитині пригадати і сказати, що вона робила вчора, позавчора, де була, у які ігри грала, що їла тощо.

5. Запитати, які знає казки, оповідання, вірші і запропонувати розповісти їх.

У протоколі відзначити особливості пригадування: легкість, зусилля, хвилювання, відмови та ін.

Уява

Про вивченні уяви необхідно простежити, чи дитина вигадує щось нове, чи повторює уже відоме. У дослідженні важливо викликати у дитини здатність і бажання побачити у пропонованій ситуації щось нове, своє, вигадати ситуацію, створити її образ. Для цього можна запропонувати дитині таке: Розкажи щось про ведмедя, про зайчика, про море, про космос, про підводників та ін. Запропонувати дитині уявити себе в лісі, на річці, ... і розповісти що робиться. Запропонувати розповісти, ким хоче бути, чому. Запропонувати продовжити розповідь: “Хлопчик (дівчинка) сів у літак і...” (викликати бажання пофантазувати про політ). Показати дитині незакінчений малюнок предмета, тварини і запитати, що тут намальовано.

Показати дитині плями і запитати, що вони йому нагадують, на що схожі тощо. Плями виготовляються довільно: на чорнильну пляму накладається папірець, або аркуш з плямою згинається так, щоб вийшли непередбачуваної форми плями.

6. Естетичні почуття і судження

При вивченні естетичних уявлень і почуттів необхідно простежити не лише знання та уявлення дитини про прекрасне, але і її здатність сприймати красу в природі, діяльність та поведінку людей, що вони знають про красу, але й викликати естетичне почуття при спогадах про прекрасне, при сприйнятті красивого. Можна запропонувати такі завдання:

Розкласти на столі кольорові зображення ландшафтів, пейзажів і запропонувати вибрати найкрасивіші. При цьому спостерігати, як переживає дитина при виборі пейзажів, чи сприймає їх цілком спокійно, байдуже: самому висловити захоплення одним з них і дивитися, чи справить це якийсь вплив на реакцію дитини.

Які квіти тобі подобаються найбільше?

Намалюй те, що тобі здається найгарнішим.

Намалюй те, що тобі подобається найбільше.

Які пісні ти любиш слухати? Чому? А співати вмієш? Заспівай щось.

7. Розвиток моторної сфери

Швидкість, точність і виразність рухів, вміння володіти тілом, здійснювати витончені рухи (це значною мірою відбиває і розвиток дитини, і її готовність до виконання навчальних, виробничих, спортивних завдань). Для ознайомлення з рівнем розвитку моторної сфери дитини можна пропонувати їй виконувати різні дії: біг, стрибки, рухи руками, ногами, вимовляти різні важкі звуки та слова, враховуючи при цьому швидкість і точність виконання, наприклад: Запропонувати дитині на аркуші паперу (папері в лінійку або в клітинку) написати палички, причому якнайшвидше (показати, як писати). Після цього дати папір та олівець і провести тренування. Після того, як дитина зрозуміла, можна проводити іспит, попередивши: “Коли я скажу: “роби”, пиши якомога швидше”. Тривалість іспиту – 15 секунд. Такі проби повторити тричі, роблячи паузи до 15 – 20 секунд. Можна також запропонувати писати не палички, а будь – які інші графічні елементи. За показник швидкості краще брати те завдання, де кількість елементів найбільша. Запропонувати якомога швидше вимовляти звуки (показати, як саме їх вимовляти). Такі іспити також проводити кілька разів з паузами по 20 – 30 секунд. Показником швидкості також брати ту пробу, в якій буде найбільша кількість елементів.

Запропонувати якомога швидше вимовляти слова “Раз”, або “Був”.

Іспит проводиться аналогічно попереднім. На столі перед дитиною лежить 10 кубиків. Запропонувати перенести кубики з одного місця на інше (відстань між пунктами 30 – 40 сантиметрів). Показати, як потрібно це робити. Потім після пояснення починати іспит за командою експериментатора. Завдання також виконується кілька разів спочатку правою, а потім лівою рукою, Інтервал між правою та лівою рукою – 1 хвилина. Простежити за точністю, акуратністю та особливостями дій правої та лівої руки.

Щоб виявити здатність дитини примушувати себе діяти максимально швидко, в процесі випробування необхідно стимулювати її

дії зауваженнями: “Пиши (говори, роби) ще швидше” і відзначити, як подіяло це зауваження на швидкість виконання завдання.

Оцінювання результатів дослідження

1. Оцінювання результатів може проводитися як за всіма видами випробувань, так і за окремими його видами.

2. При оцінюванні враховується як правильність виконання завдань, так і швидкість виконання.

3. Завдання виконані на 75 – 100%, вважаються добрими; виконані не нижче 30% - задовільними, нижче 30% - незадовільними.

4. Високий і середній темп виконання без помилок вважати добрим; високий темп і незначну кількість помилок – задовільним; високий темп з великою кількістю помилок – незадовільним; низький темп без помилок вважати задовільним, низький з помилками – незадовільним.

Індивідуальні завдання для студентів

№	Зміст завдання	Обсяг
1	Складіть анкету для старшокласників на тему “Професійне самовизначення”	Не менше 10 пунктів
2	Складіть анкету для старшокласників на тему “Особистісне самовизначення”	Не менше 10 пунктів
3	Складіть анкету для старшокласників на тему “Ідеали”	Не менше 10 пунктів
4	Складіть анкету для підлітків на тему “Інтереси”	Не менше 10 пунктів
5	Складіть анкету для підлітків на тему “Дружба”	Не менше 10 пунктів
6	Складіть анкету для старшокласників на тему “Мотиви навчання”	Не менше 10 пунктів
7	Складіть анкету для підлітків на тему “Потреба у спілкуванні”	Не менше 10 пунктів
8	Складіть анкету для старшокласників на тему “Рівень домагань у сфері життєвого самовизначення”	Не менше 10 пунктів
9	Складіть анкету для старшокласників на тему “Рівень домагань у сфері професійного самовизначення”	Не менше 10 пунктів
10	Складіть анкету для старшокласників на тему “Рівень домагань у сфері міжособистісного спілкування”	Не менше 10 пунктів
11	Складіть анкету для старшокласників на тему “Взаємостосунки в класі”	Не менше 10 пунктів

12	Складіть анкету для підлітків на тему “Взаємостосунки в класі”	Не менше 10 пунктів
13	Складіть анкету для вчителя початкових класів, яка спрямована на виявлення різнопланових лідерів класу	Не менше 10 пунктів
14	Запропонуйте вчителю методичні рекомендації з проблеми “Як навчити учня-підлітка вчитися”	Не менше 2 стор.
15	Запропонуйте класоводу методичні рекомендації для оптимізації процесу спілкування з молодшими школярами	Не менше 2 стор.
16	Запропонуйте сценарій відвідування сім’ї учня молодшого шкільного віку (у вигляді тез). Тема: “Домашній режим як необхідна умова соціалізації особистості”	Не менше 2 стор.
17	Запропонуйте класному керівнику методичні рекомендації для оптимізації процесу спілкування з учнями-підлітками	Не менше 2 стор.
18	Запропонуйте класному керівнику методичні рекомендації для оптимізації процесу спілкування з учнями-старшокласниками	Не менше 2 стор.
19	Запропонуйте сценарій батьківських зборів для батьків учнів молодшого шкільного віку (у вигляді тез) на тему “Особистість та групові норми”	Не менше 2 стор.
20	Запропонуйте сценарій батьківських зборів для батьків підлітків на тему “Значення сфери спілкування у житті підлітка”	Не менше 2 стор.
21	Складіть поради для підлітків щодо подолання комплексу неповноцінності	Не менше 10 пунктів
22	Складіть поради для підлітків щодо подолання негативних рис характеру	Не менше 10 пунктів

23	Складіть поради для підлітків щодо вироблення сили волі	Не менше 10 пунктів
24	Складіть поради для учнів-підлітків щодо підвищення статусу в класі	Не менше 10 пунктів.
25	Складіть поради для вчителя щодо його спілкування з молодшими школярами	Не менше 10 пунктів
26	Складіть поради для вчителя щодо його спілкування з підлітками	Не менше 10 пунктів
27	Складіть поради для вчителя щодо його спілкування з старшокласниками	Не менше 10 пунктів
28	Складіть поради для вчителя “Як керувати увагою молодших школярів на уроці?”	Не менше 10 пунктів
29	Складіть поради для батьків щодо їх спілкування з дітьми підліткового віку	Не менше 10 пунктів
30	Складіть поради для підлітків на тему “Як вдосконалювати себе”	Не менше 10 пунктів
31	Наскільки доцільно вимірювати готовність дитини до школи за рівнем розвитку умінь читати, писати, рахувати?	Не менше 1 стор.
32	Довести необхідність формування сюжетно-рольової гри з раннього віку	Не менше 1 стор.
33	Про які сторони дитячої психіки може розповісти дитячий малюнок?	Не менше 1 стор.
34	Скласти список проблем, які є проблемами підлітків, їх батьків та вчителів. Виділити безпроблемну зону спілкування	Не менше 1 стор.
35	Охарактеризуйте психологічну суть й основні причини підліткового нонконформізму	Не менше 1 стор.
36	Розкрийте сутність психологічної готовності дитини до шкільного навчання	Не менше 1 стор.
37	Перелічіть відомі Вам вікові кризи в онтогенезі	Не менше 2

	особистості й охарактеризуйте сутність однієї з них	стор.
38	Опишіть основні типи акцентуацій характеру підлітків і детально охарактеризуйте один з них	Не менше 2 стор.
39	Поясніть психологічну природу підліткового лихослів'я	Не менше 1 стор.
40	Опишіть трьох підлітків-хлопчиків з різними акцентуаціями характеру	Не менше 2 стор.
41	Опишіть трьох підлітків-дівчаток з різними акцентуаціями характеру	Не менше 2 стор.
42	Обґрунтуйте, чи можуть умови життя самі по собі визначити психічний розвиток дитини?	Не менше 2 стор.
43	Обґрунтуйте, чи досить двох детермінант для аналізу психічного розвитку дитини?	Не менше 2 стор.
44	Проаналізуйте, що є показниками психічного розвитку дитини?	Не менше 2 стор.
45	Обґрунтуйте слова Г.С.Костюка: "Дитина сама бере участь у своєму розвитку"	Не менше 1 стор.
47	Проаналізуйте, які чинники спричиняють педагогічну занедбаність підлітків	Не менше 2 стор.
48	Проаналізуйте основні напрямки розвитку самосвідомості старшокласників	Не менше 2 стор.
49	Розкрийте, які проблеми постають перед людиною у зрілому дорослому віці?	Не менше 2 стор.
50	Розкритйте, у чому полягають особливості розвитку спонукальної сфери у зрілому дорослому віці?	Не менше 2 стор.
51	Охарактеризуйте основні періоди геронтогенезу	Не менше 2 стор.
52	Охарактеризуйте чинники від яких залежить динаміка інтелектуальної активності у старості	Не менше 2 стор.

53	Розпитайте двох людей старших 60 років (з різницею у віці 10-20 років) про їхні основні проблеми, турботи та очікування від життя. Які відмінності у ставленні до життя цих людей ви виявили?	Не менше 2 стор.
54	Розкрийте критерії на основі яких визначають межі вікових періодів	Не менше 1 стор.
55	З'ясуйте роль гри у психічному розвитку дошкільника	Не менше 2 стор.
56	Які кризи переживає дитина до 7 років? Чим вони спричинені?	Не менше 2 стор.
57	Розкрийте досягнення у розвитку пам'яті, які характерні для учнів початкових класів	Не менше 1 стор.
58	Охарактеризуйте специфіку потреб сучасних підлітків	Не менше 1 стор.
59	Охарактеризуйте специфіку інтересів сучасних підлітків	Не менше 1 стор.
60	Опишіть соціальну ситуацію розвитку учня першого класу	Не менше 2 стор.
61	Опишіть соціальну ситуацію розвитку підлітка	Не менше 2 стор.
62	Опишіть соціальну ситуацію розвитку старшокласника	Не менше 2 стор.
63	Описати систему життєдіяльності підлітка	Не менше 1 стор.
64	Описати систему життєдіяльності старшокласника	Не менше 1 стор.
65	Описати особливості самоконтролю поведінки молодшого школяра	Не менше 1 стор.
66	Описати особливості самоконтролю поведінки підлітка	Не менше 1 стор.

67	Описати особливості самоконтролю поведінки старшокласника	Не менше 1 стор.
68	Опишіть особливості особистісної рефлексії старшокласників	Не менше 2 стор.
69	Описати особливості соціальної ситуації розвитку в період немовляти	Не менше 2 стор.
70	Описати особливості соціальної ситуації розвитку у ранньому дитинстві	Не менше 2 стор.
71	Порівняйте основні проблеми, турботи та очікування від життя у ранньому дорослому і зрілому дорослому віці	Не менше 2 стор.
72	Порівняйте особливості уваги молодших школярів та підлітків	Не менше 2 стор.
73	Порівняйте особливості пам'яті молодших школярів та підлітків	Не менше 2 стор.
74	Порівняйте особливості мислення молодших школярів та підлітків	Не менше 2 стор.
75	Порівняйте особливості розвитку пам'яті підлітків та старшокласників	Не менше 2 стор.
76	Порівняйте особливості розвитку мислення підлітків та старшокласників	Не менше 2 стор.
77	Порівняйте особливості розвитку самооцінки молодших школярів та підлітків	Не менше 2 стор.
78	Порівняйте особливості психічного розвитку дитини в період раннього дитинства та в дошкільному віці	Не менше 2 стор.
79	Порівняйте особливості ідеалів підлітків і старшокласників	Не менше 2 стор.
80	Порівняйте особливості самосвідомості підлітків та старшокласників	Не менше 2 стор.
81	Опишіть особливості ідеалів трьох хлопців-	Не менше 1

	старшокласників	стор.
82	Запишіть та проаналізуйте перші дитячі спогади. Визначте, якого віку вони стосуються, який їх зміст, що пам’ятаєте краще, позитивне чи негативне?	Не менше 1 стор.
83	Розробіть тематику психолого-педагогічних консультацій для батьків учня-підлітка з проблеми формування здібностей дитини	Не менше 10 тем.
84	Проаналізуйте малюнки дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на тему “Коли я виросту, то стану..”	Не менше 2 стор.
85	Проаналізуйте малюнки молодших школярів та підлітків на тему “коли я виросту, то стану...”	Не менше 2 стор.
86	Проаналізуйте малюнки дошкільників та молодших школярів на тему “Мама і тато на роботі”	Не менше 2 стор.
87	Проаналізуйте малюнки дітей різних вікових категорій на тему “Я дуже люблю”	Не менше 2 стор.
88	Складіть програму психологічного дослідження з проблеми „Інтереси сучасних підлітків”	Не менше 2 стор.
89	Складіть програму психологічного дослідження з проблеми „Інтереси сучасних старшокласників ”	Не менше 2 стор.
90	Складіть програму психологічного дослідження з проблеми “Мотиви вибору професії”.	Не менше 10 пунктів
91	Проведіть дослідження щодо знання вчителями особливостей нерівномірності психофізіологічного розвитку підлітків та юнаків	Результати, не менше 10 пунктів
92	Чи завжди індивідуально-психологічні властивості людини, що виявляються в ранньому дитинстві зберігаються в подальшому її житті? Чим це можна пояснити?	Не менше 1 стор.

93	Чи впливає на реальну популярність підлітка статус формального лідера? Обґрунтуйте свою думку	Не менше 1 стор.
94	Чому люди похилого віку практично завжди минуле оцінюють краще, ніж сучасне, причому краще, ніж це відповідає дійсності?	Не менше 1 стор.
95	На основі спостережень зберіть дані про індивідуальні відмінності в характерах молодших школярів	Не менше 1 стор.
96	Проведіть бесіду з молодшими підлітками і зробіть висновок про те, якими ідеалами вони керуються у своїй діяльності	Не менше 10 пунктів
97	Дослідіть індивідуальні особливості інтересів молодших школярів	Не менше 1 стор.
98	На основі спостережень і аналізу письмових робіт учнів зберіть дані про взаємозв'язок розвитку мови і мислення учнів молодших класів	Не менше 10 пунктів
99	Охарактеризуйте особливості юнацької дружби	1 стор.
100	Довести, що онтогенез – єдиний цілісний процес, хоча і виявляється в різних формах	Не менше 1 стор.
101	Як розуміти “норму психічного розвитку”, якщо одна дитина за один і той же період уже навчилася щось робити, а інша – ні?	1 стор.
102	Що приховано за феноменом “Я сам”?	1 стор.
103	Яку роль відіграє оцінка дорослого в розвитку особистості дитини-дошкільника?	Не менше 1 стор.
104	Порівняти поняття “хронологічний вік” і “психологічний вік”	Не менше 1 стор.
105	Порівняйте поняття: формування, розвиток, соціалізація	Не менше 1 стор.

